

Пряшівска Русь

Василь Ябур і Анна Плішкова

В новембрі 1992 року в Бардіовських Купелях проходив перший міжнародний робочий семінар групи науковців, писателів і журналістів з дев'яти країн світа к актуальній проблематіці русинського языка, котрый поставив перед собою задачу координатії сучасных тенденцій вытворіня штандартного русинського літературного языка¹. В резолюції семінара ёго участници рекоментують прияти тзв. романшский модел (модел Романшів із Швайцарьска) формования русинського літературного языка, то значить, формовати русинський язык на основі активно хоснованых говореных варіантів русинських діалектів тых регіонів (штатів), де жыють Русины, спочатку окреме про каждый з них, а поступно вытваряти інтеррегіональний літературный русинський язык.

Такый штандарт ся на Словеньску зачав вытваряти на основі згоды з думков тых лінгвістів, котры твердят, же карпатськы русинськы діалекты суть тіпічны говоры языкового пограніча, замкнутости в горах і особитых історічных условій розвитку. На протяжіню довгого часу ту проходив процес формования окремых діалектів, меджі котрыма ся в різних періодах установляли різноманітны одношіня. То была теріторія, де ся порушувало ясне протиставліня основных славянських груп, де ся переплітали способы творіня форм, слов, словных споїнь і речінь, котры мож характеризувати як споїня різноманітних знаків. Тоты особиты условія, з єдного боку, мали за наслідок захованя многих своеобразных старых языковых знаків і слов, якы на інших теріторіях вымерли, а з другого боку – мали за наслідок перевзятя языковых явів і лексікы із сусідніх западо-

¹ Paul Robert Magocsi, “Vědecký seminář o kodifikaci rusínskeho jazyka“, *Slovanský přehled*, LXXIX, 2 (Praha, 1993), s. 232.

славянських діалектів і мов, що, з нашого погляду, підтверджує самостатність карпатської групи східнослов'янських діалектів, названих русинськими (або карпаторуськими). Значить, же ся згоджуємо з тими лінгвістами, котры: 1. односять карпатськы русинськы діалекты ід выходославянським діалектам з типічними знаками мовного погранича і особитых історичных умов розвиту; 2. на основі многих діштинктивних знаків поважають за достаточні обосноване виділення карпатських русинських діалектів до самостатной групи в рамках выходославянських діалектів.

На Словенську ся зачав витваряти такий варіант русинського мови на основі двох найросширеніших діалектів – западоземплінського і выходоземплінського. То суть переходны діалекты од лемківських к середнькарпатським з перевагов мовных явів сеєднькарпатських діалектів, де суть захованы явы східнослов'янськы (главні фонетичны і морфологічны), але фунгує в них і много явів западославянських (главні лексика і синтаксис).

За два роки інтензивной роботи був приправлений штандартный опис єднотливых мовных ровин і з іншыми публікаціями був предложений ку кодифікації². Славностный акт кодифікації русинського мови на Словенську ся одбыв 27-го януара 1995 року в Братиславі і од того дня ся тот варіант русинського мови став літературным мовом тых Русинів, котры жыють на території Словенської републики. З того акту і з наслідного научного семінара був выданный зборник научных рефератів і одзывів³. Сьме горды на факт, же вступне слово к тій публікації написав визначный славіста і великий застанця мови югославських Русинів, на великий жаль уж небіжчик, академік Нікіта Ільїч Толстой, одкы сі доволиме зацітовати холем тоту конштатацию: «Помещаемые в этой книге материалы... убеждают нас в том, что идея этого литературного мови не является плодом фантазии или воображения отдельных лиц или групп, но

² Василь Ябур і Юрій Панько, *Правила русинського правопису* (Пряшів, 1994); Юрій Панько і кол., *Орфографічний словник русинського мови* (Пряшів, 1994); Юрій Панько, *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичных термінів* (Пряшів, 1994); Ян Гриб, *Букварь про русинськы діти* (Пряшів, 1994); Ян Гриб, *Чітанка про русинськы діти* (Пряшів, 1994); Франтішек Крайняк, *Малый греко-католицький катехізм про русинськы діти* (Пряшів, 1993); Павел Роберт Магочій, *Русины на Словенську* (Пряшів, 1993).

³ Paul Robert Magocsi, ed., *A New Slavic Language is Born/Zrodil sa nový slovanský jazyk* (New York: Columbia University Press/East European Monographs, 1996).

демонстрирует нам естественное желание людей иметь язык, который не оставался бы некоей письменной, мертвой формой, а был бы широко функциональным, т. е. массово применялся бы в различных сферах жизни»⁴.

Фонемы і звуки

Сістема вокалів і консонантів

О інвентарю фонем русинського языка в Словачії ся в єдній з кодифікаційних публікацій уводить, же сістему фонем ту творить 38 єдиниць, з того 6 вокалів і 32 консонантів⁵. Авторы выходили з дотеперішніх вислідків выскуму многих лінгвістів⁶, але передусыткым з работ В. Латты⁷, котрый як першый упорядковав богатый і різнородный інвентарь звуків русинських діалектів в Словачії до істых сістем фонем з їх варіантами.

⁴ Ibid., s. xiii-xv.

⁵ Ябур і Панько, *Правила*, с. 7.

⁶ Ľudovít Novák, „Slovenské a podkarpatské nárečia v svetle európskej fonologickej geografie“, *Lingvistica Slovaca*, I-II (Bratislava, 1939–1940); Zdzisław Stieber, „Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny“, *Slavia*, XXIX (Bratislava, 1960); Иван Панькевич, *Граматика руського языка* (Мукачево, 1922); Николай Н. Дурново, *Введение в историю русского языка* (Москва, 1969); позерай тыж долов в: бібліографії б. Горбач (1974); г. Брех (1899); Верхратский (1899–1901)), Gerovskij (1934), Геровский (1948), Гнатюк (1900), Деже (1967), Leška (1973), Панькевич (1938); д. Герман (1995).

⁷ Позерай серію статей од Василя Латты: „Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии“, *Дукля*, XI (Пряшів, 1961), с. 104-110; „К вопросу икавизма в украинских говорах Восточной Словакии“, *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Philologica*, XV (Bratislava, 1963), с. 89-101; „К вопросу диспалатализации согласных перед этимологическими е, і в украинских говорах Восточной Словакии“, *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Philologica*, XVI (Bratislava, 1964), с. 141-146; „Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии“, *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Philologica*, X (Bratislava, 1958), с. 108-119; „Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии“, *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Philologica*, XI-XII (Bratislava, 1959-60); „Отражение восточнославянских рефлексов некоторых общеславянских групп в украинских говорах Восточной Словакии“, *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Philologica*, XIII (Bratislava, 1961); „Рефлексы общеславянского *ѣ и изменение и > і в украинских говорах Восточной Словакии“, *Jazykovedný časopis*, XIII, 1 (Bratislava, 1962), с. 63-69; і ёго *Атлас українських говорів Східної Словаччини* (Prešov, 1991).

Система вокалів

Як є з научних жрідел знаме, в русиньських діалектах восточной Словакії кількоть вокалічных фонем колыше од пяти до вісем. Сполочныма про вшыткы діалекты суть фонемы **і, е, у, о, а**, тогды як наявность або абсенція фонем **ї, и, ы** (будь вшыткых або хоцькотрой з них) є єдным з главных диференціаčních знаків фонологічных систем тых діалектів.

За основу кодифікованої подобы русиньского літературного языка був zvolenый діалект, де (подля векшины авторів) фунгує 7-членна система вокалів: **і, и, е, а, ы, о, у**. Тота вокалічна система є властна векшині карпатських русиньських діалектів, в котрых **и, ы** ся поважують за фонологічно релевантны фонемы. Але з нашого погляду дакотры індіції назначають, же **и** ту фунгує уж лем як позічний варіант фонемы **і** в істых фонетічных позиціях. Тот наш погляд нашов реалізацію **і** у выше спомянутій кодифікачній публікації. Главны доводи, котры нас к такому заключіню вели, суть: 1. ай в складі під акцентом в позиції перед палаталнов согласнов фонемов ся **и** реалізує як **і**, напр.: *відж'у, від'іті*, але – *віддиш, відно*; 2. **и** ся не реалізує в позиції на абсолютнім зачатку слова. Окрем уведжених доводів як неспорный факт можеме позоровати в русиньських діалектах Словакії вертаний переход **и>і** (вертання ся назад **и** к **і**) главно в сучаснім языку в масово перебераных чужоязычных словах, напр.: *актівіта, біцітель, вердікт, класіфікація, орігінал, система, імітація, індікація, ініпірація, інітінкт* і т. п. Непозераючи на уведжени факты, мы дотеперь іщі цалком не пересвідчены о тім, ці гласный **и** фунгує в русиньскім языку лем як позічний варіант фонемы **і**, або як самостатна фонема, главні кедь возьмеме до увагы часты опозиції тіпу: *пити – піти, пив – пів, біла – біла* і т. п. Тот проблем собі жадать іщі далшый подробніший выскум. Але нам ся видить, же з хронологічного і генеалогічного погляду бы ся ряд высокых вокальных фонем в русиньскім языку міг зобразити так: **і (и), ы, у → і, и, ы, у → і (и), ы, у**, то значить, же мож позоровати вертання ся до ставу, в якім уж раз система гласных фонем была.

Єднов з найвыразнішых особитостей системи гласных фонем в русиньскім языку є фунгованя в русиньскім языку гласной **ы** як самостатной фонемы. Тым шпеціфічным староруським архаїчним знаком ся русиньска вокалічна фонологічна система одрізняє не лем од системи вокалів в літературній українчині (де тот гласна фонема абсентує), але і од вокалічної системи в руськім літературнім языку,

де гласный **ы** функціонує як варіант фонемы **і**. Тота особитість одінакшує і русиньскы діалекты од восточнословацькых діалектів, де гласный **ы** тыж абсентує окрем сотацького діалекту. Тот гласный в русиньскім языку заділюєме ід гласным высокосереднього піднятя ідесь на граніцію меджі гласны середнього і заднього ряду. Уже скоріше сьме конштатовали⁸, же в русиньскім языку ся утримав розділ меджі старыма **ы**, **і**, што значить, же ся в русиньскых діалектах доховало староруське **ы**, напр.: *бык, звык, шыти, пыск, рык*. Тот гласный звук ся одрізняє і од великоруського **ы** дакус низшов і заднішов артикулаціов. Максимално ясно ся высловлює під притиском (акцентом) меджі твердыма согласныма звуками, але найвыразніше по задопіднебных **к, г, х**, котры го приближують к гыртанному звуку, напр.: *кый, кыснути, роки, гынути, загыбель, ноги, мухы, глухий, быкы, кыдати, хыжа* і т. п. Фонема **ы** є барз характерістична про русиньскы діалекты на Словеньску (а тым і про русиньскый кодифікований нормативный язык), а зато ей находиме в різних позиціях (о чім порівнай нашу інформацію подану на научнім семінарі при славностнім акті кодифікації русиньского языка⁹). Фунгованя **ы** в функції самостатной фонемы попри фонемі **і** з варіантом **и** мож доказати екзистенціов фонологічных діштінктивных опозицій **і/и - ы**, напр.: *ті - ты, кінь - кынь, бік - бык, рік - рык, бити - быти, вити - выти, пыск - пыск, корові - коровы, губі - губы, кіла - кыла* і т. п.

Особитости в літературній русинчині находиме нелем в системі вокалів, але тыж в звуковій реалізації дакотрых з них, главні фонем **о, е** (о чім подробніше позерай ниже).

Система консонантів

Выходячі з даних В. Латты¹⁰, система консонантизму ся в русиньскых діалектах стабілізувала по укончіню процесу диспалаталізації согласных перед етімологічныма **е, і** і набыла таку подобу:

⁸ Василь Ябур, „Дакотры знакы русиньскых діалектів Словеньска в порівнаню з руськыма і українськыма діалектами“, *Народны новинкы*, ч. 32-33. (Пряшів, 1994), с. 5-6.

⁹ Vasiľ Jabur, „Select Aspects of the Rusyn Language Norm i n Slovakia/K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku“, in Magocsi, *A New Slavic Language*, p. 57-58/s. 49.

¹⁰ В. Латта. „К вопросу диспалатализации согласных“, с. 141.

1. корелативны парны палаталны і непалаталны: **т-т', д-д', н-н', р-р', л-л', с-с', з-з'**; 2. непарны тверды фонемы: а) ворговы (лабіалы) – **п, б, в, ф, м**; б) задопіднебны (велары) – **к, г, ґ, х**; в) дуже скоро діспалаталізаваны фрікатівы – **ш, ж**; 3. непарны мягкы: **ц', дз', ч', дж'**. Доведна 30 согласных фонем. Мы сі тоту сістему консонантів освоїли, она є уведжена в нашій нормативній публікації¹¹ з тым розділом, же мы тоту сістему росшырили о дві фонемы – діспалаталізоване **ц** і **дз**. Они, выходячі з докладового матеріалу, в діалекті взятім за основу літературного русиньского языка, ся в многих позиціях натілько діспалаталізували, же вже фунгують як самостатны парны тверды і мягкы фонемы (нелем як варіанти все мягкых **ц', дз'**).

Локалізацны ряды

1. Ряд ворговых (лабіальных) ся складать з непалаталных (твердых) фонем **в-ф-б-п-м**. Стрічаючи ся в дакотрых позиціях змякшены (напів – або полопалаталны) лабіалы суть лем позічныма варіантами ворговых фонем. Консонант **ф** в русиньских діалектах (а тым ай в нормативнім языку) ся без явных проблемів вчленив до сістемы консонантів як самостатна фонема, што видно на опозиціях тіпу: *фара – вара – пара, кофа – копа, фук – пук* і т. п. В русиньскім языку ся **ф** без проблемів і волні хоснує і в перевзятых словах, напр.: *Федор, фасоля, фартух, фундуш, фрыштик, фляшка* і т. п.

2. Ряд задопіднебных (веларных) ся складать з непалаталных фонем **г-х-к-г**. Їх позічны варіанти (главні перед **і < ѣ**) суть помякшены велары, котры ся стрічають дость рідко. Експлозивне **г** здомашніло в русиньских діалектах в функції самостатной фонемы, што можеме позоровати на опозиціях тіпу: *гута – гута – кута, гума – кума, губа – губа, тача – гача – кача, тас – (з) гас* і т. п.

3. Ряд переднєпіднебных (переднєязычных) вытваряють: а) тверды і мягкы парны зубны (денталны) фонемы **т-т', д-д', н-н', л-л', р-р'**; б) парны тверды і мягкы фонемы терты (констріктивы) **з-з', с-с'**; в) парны тверды і мягкы афрікаты (зляты) **ц-ц', дз-дз'**; г) непарны все тверды фрікатівы (шыплячі) **ш, ж**; ґ) непарны все мягкы афрікаты (зляты) – **ч', дж'**.

Афріката **щ** (котра ся реалізує як **ш'ч'** або **ш'**) ся не покладать за самостатну фонему.

¹¹ Ябур і Панько, *Правила*, с. 6-7.

Кореляцны одношіня

1. Ряд гемінат (здвоєных фонем) в русиньскых діалектах (а тым ай в літературнім языку) цалком абсентує. В русиньскых діалектах кореляція здвоєных палаталных фонем ся вытратила в дослідку фонологічного злятя зачатку і кінця таких гемінат до простой палаталной фонемы.

2. Опозиція звонкости і глухости вытварять ряд 12 опозіцных (протілежных) пар: **ф-в, п-б, т-д, т'-д', с-з, с'-з', ш-ж, ц-дз, ц'-дз', ч'-дж', х-г, к-г**. Остатны согласны фонемы не выступають в парах подля глухости/звонкости. То суть фонемы: **м, н, н', л, л', р, р', й**. Суть то звучны (сонорны) фонемы.

В русиньскых діалектах (а тым і в літературній нормі) опозиція звонкости і глухости ся в слабій позиції неутралізує. Слабыма позиціями про звонкость і глухость согласных, в яких ся реалізує неутралізація або нероспознавання звонкости і глухости в русиньскім языку суть: 1. позиція на абсолютнім кінцю слова, 2. позиція перед глухыма согласныма, 3. позиція перед звонкыма согласныма. В позиції на абсолютнім кінці слова ся не піддає неутралізації лем лабіоденталне **в**, котре ся в тій позиції мінить на білабіалне **ў**.

Лабіоденталне **в** має в русиньскім языку характер сонорной согласной, в дослідку чого ся в высше уведжєных позиціях не неутралізує, але сі утримує звонкость будь як лабіодентала (перед гласныма), або як білабіала **ў** (на зачатку слова перед гласнов і по гласній перед согласнов або павзов).

В споїню з описом одношіня звонкости і глухости жадать ся увести хочь лем окраёво пару словами інформацію о характері сонантів **р, р', л, л', н, н', м**, котрых звучность (вокальность) в русиньскім языку є знаком ірелевантным (недіференціюючім) зато, же сонанты ту фонетічно впливають так як звонкы согласны на передстоячу глуху, напр.: *з нами, з нима, з міста, зривати, зложыти* і т. п.

3. Одношіня назалности, т. зн. одношіня носовых согласных **м, н, н'** ід відповідаючім лабіалным і денталным согласным в русиньскім языку є такий: **м: б, п-н: д, т-н': д', т'.**

Звукова реалізація фонем

Діфтонгів в звуковій системі русиньского языка не є, але екзістує звукова реалізація споїня гласных, котра є їм дость подобна, наприклад споїня **аў, оў, еў, иў, їў, ыў, уў**, як дослідок споїня гласного

з **в** на кінці слова і на кінці складу перед наступним согласным (із староруського тьлт), напр.: *жбѣтъѣ, мѣркѣѣ, цѣр'кѣѣ, праѣда, криѣда, биѣ, пиѣ, виѣ'а, дрыѣ, обуѣ* і т. д.

Такий яв позоруєме і в флексії інштрументалу єднотного числа називників жєньского роду, vznikшому як результат страты інтервокального **-j-** в споїню **-ojy** у називників з основов на **-а**, што ся аналогів росшырило на вшыткы тіпы склонєваня субстантивів жєньского роду, напр.: *женѣѣ, зимѣѣ, зѣмл'ѣѣ, кіс'т'ѣѣ, цѣр'кѣѣл'ѣѣ, мѣркѣѣл'ѣѣ* і т. д.

Споїня **-аѣ-** находиме векшинов в перевзятых словах тіпу: *аѣтономіа, Аѣстраліа, каѣціа, каѣчук* і т. д.

Звукова реалізація гласных фонем

Фонема **а** ся реалізує як гласный звук середнєго ряда, нижнєго піднятя, нєлабіалізований.

Фонема **ы** ся реалізує як гласный середнє-высокого піднятя, середнє-заднєго ряда, нєлабіалізований. Звук **ы** є вєце отворєный в порівнаню з **и** в передній части рота, але зато задня часть языка є здвигнута вєце, як при **и** і є стягнута дозадю к гартанці.

Фонема **і** ся реалізує: а) як звук **і** – найушыый (найвєце запертий) гласный переднєго ряду, високого піднятя, нєлабіалізований; б) як звук **и** – гласный переднє-середнєго ряда і середнє-высокого піднятя – нєлабіалізований.

Гласный **і** ся найясніше высловлює під акцентом, в позиції меджі мягкыма согласныма, напр.: *д'іл'ат', д'іц'кый, з'іл'а, зліс'т', куніц'а, р'ін'* і т. д. Притиснутє **і** меджі твердыма согласныма страчат кус свою напнутость, напр.: *білый, віл, гіпс, місто* і т. п. Безакцентнє **і** є кус шырше, напр.: *бідá, вісѣт', д'іліти, гн'ізѣб, ріткѣѣ, смішнѣѣ* і т. д.

Єден з варіантів **і** (а то **і > ѣ**) є єдиный гласный звук спомеджі вшыткых гласных, котрый в русиньскім языку може змягчовати передстоячий парный по твердості/мягкості согласный звук, напр.: *нєсті – н'іс, д'іѣѣ, т'іло, біс'іѣѣ, гн'ів, л'іѣѣ, р'ідкѣѣ, ц'іѣѣ, д'іѣѣ, д'іліті, л'івѣѣ, л'іпшѣѣ, л'іс, л'іѣѣ, н'іѣѣ, гн'ізѣѣ, с'н'і, с'іѣѣ, т'ін', с'т'іѣѣ, ц'івѣѣ, ц'іловаті, ц'іл'* і т. д.

Гласный **и** ся найясніше высловлює під акцентом меджі твердыма согласныма, напр.: *біті, віті, вілы, дікѣѣ, косіті, ліѣѣ, ліѣѣ, місѣѣ, ніхѣѣ, піѣѣ, просіті, робіті* і т. д. Звук **и** без акцента ся высловлює єднако, лєм з меншов силов.

Гласний **и** ся найясніше висловлює під акцентом меджі твердыма согласныма, напр.: *бѣти, вѣти, вѣлы, дѣкый, косѣти, ліпа, лішика, мѣска, нѣхто, пѣли, просѣти, робѣти* і т. д. Звук **и** без акцента ся висловлює єднако, лем з меншов силов.

Як під акцентом, так і безакцентне **и** в позиції перед мягкыма согласныма і перед складом з **і** ся зужує і висловлює ся векшинов так як **і**, напр.: *вѣдно - вѣд'іти, вѣдиши - вѣдж'у, вѣти - вѣт'а* і т. п. По все мягкім **ч'** гласний **и** уж цалком перешов до **і**, напр.: *ч'істо, ч'ітати, боч'іти*, але такый яв мож позоровати і в позиції перед **ч'**, главно в суфіксі **-іч**: *біч', москвіч', поповіч', крал'овіч'* і т. д. Звук **и** сплынув в єднім звуці з **і** тыж перед палаталным **ц'** в суфіксі **-іця**: *служніц'а, палиц'а, команиц'а, кланиц'а* і т. п. Такый яв позоруєме і в суф. **-іня, -іще**, напр.: *завершін'а, благословін'а, веджін'а; лежбіш'ч'е, стб'іш'ч'е, призвіш'ч'е, зимовіш'ч'е, руч'іш'ч'е, доміш'ч'е, лісіш'ч'е* (або – *руч'іш'е, доміш'е, л'ісіш'е*) і т. п.

Споїня **и, і** до єдного звука в высше спомянутых позиціях єднозначно свідчить о фунгуючій в русиньскім языку тенденції зужованя **и**, што было подробніше розведжене высше.

Фонема **у** ся реалізує як гласный звук заднѣго ряда, верхнѣго піднятя, лабіалізований. Максимальні ясно ся висловлює **у** під акцентом в фонетичнім окружію меджі твердыма согласныма і на кінці слова, кедь в послідующих складах не стоїть напнутый гласный **і, у**, напр.: *бук, дѣмка, дѣматі, кѣриті, кѣрка, лѣскаті, пѣкаті, сук, кут* і т. д. Непритиснуте **у** в тых позиціях ся висловлює єднако, лем з меншов силов.

Фонема **о** ся реалізує як гласный звук заднѣго ряду, середнѣго піднятя, лабіалізований. Максимальні ясно ся висловлює під акцентом на кінці слова і в позиції меджі твердыма согласныма, напр.: *молоко, ббсыј', воле, гбрбы, гбра, дбма, дно, тло, добро, зло* і т. д. Якоствні ся скоро не різнить, лем є кус слабше і непритиснуте **о** в уведжєных позиціях, напр.: *ортовати, косѣти, просѣти, робѣти, борона* і т. д.

Ісконно неакцентоване **о** в положіню перед акцентованыма гласныма високого піднятя **у, і** ся в речовім тоці фонетично реалізує як **у**, напр.: *б^оурсук (з борсук), к^оугут (з когут), к^оустура, к^оуруна, л^оупух, к^оушул'а, т^оубі, с^оубі, п^оувім, п^оувіс'мо, б^оул'іти, г^оур'іти* і т. д.

Фонема **о** перед гласныма високого піднятя **і, у**, перед зужєныма **ѣ, ѓ**, перед мягкыма согласныма і в складі запертім білабіалным **ѣ** ся фонетично реалізує як узке **ѓ**, то значить як узкий звук середнѣ-высокого піднятя, заднѣго ряду, лабіалізований, котрый є позичным

варіантом фонемы **о**, напр.: *болото* – в *бѣлѣт'и*, *копа* – *кѣпѣ*, *тѣпѣл'а*, *дѣл'а/дѣл'и*, *конопелка* – *кѣнѣпл'и*, *молоко* – в *мѣлѣцѣ*, *гора* – *гѣру*, *скора* – *скѣру*, *трѣжка*, *отѣц'*, *косѣц'*, *вѣдѣвѣц'*, *мѣркѣѣ*, *крѣѣ*, *цѣр'кѣѣ*, *тѣѣ*, *вѣѣ*, *хѣѣзанка*, *з бабѣѣ* і т. д.

Высловность **о** в позиції по мягких согласных ся не мінить, напр.: *кл'оѣ* – *кл'оѣа*, *але* – на *кл'ѣѣ*, *л'ох* – *л'оѣа*, *але* – в *л'ѣѣ*, *кл'онѣѣ*, *кл'опѣѣ* і т. д.

В перевзятых словах з довгым **о** з чужіх языків ся виділив білабіалний **ѣ** на кінці складу, але міняючий ся на лабіоденталне **в** перед гласными, напр.: *мѣѣда*, *сѣѣда*, *шѣѣдра* і т. п., *але* – *чакѣѣ* – *чакова*, *факѣѣ* – *факова*, *батѣѣ* – *багова* і т. д.

Яв зужованя **о** в русиньскім языку ся высвітлює як результат асиміляції подля способу творіння перед гласными высокого піднятя. Тота тенденція є натілько силна, же вплинула і на позиції перед мягкими согласными і перед зужеными гласными. Дакотры лінгвісты тот яв назвали «гармоніов складу» (приподоблінєм ся сусідньому складу)¹². Тот яв не є характерный про іншы восточнославянскы языки.

Фонема **е** ся реалізує як гласный звук переднього ряду, середнього піднятя, нелабіалізований. Найясніше ся высловлює під акцентом в позиції на кінці слова, на зачатку слова і меджі твердыми согласными, але лем при умові, кедь дале в слові не слідуєть склади з гласными **і**, **ѣ**, **ѣ**, напр.: *бѣрег*, *берѣза*, *дер*, *жѣртѣа*, *клен*, *зелѣный*, *зерно*, *нѣбо*, *нѣлѣх*, *тѣрен*, *ѣра*, *ѣсо*, *такѣ*, *новѣ* і т. д.

В позиції перед мягкими согласными, перед складами з гласными высокого піднятя **і**, **у**, перед зужеными гласными **ѣ**, **ѣ** ся фонема **е** реалізує як зужене **ѣ**, котре має таку саму высловность як звук **и**, лем з тым розділом, же кінчик языка є вѣце напнутый, напр.: *вѣр'ба*, *купѣц'*, *мѣр'ѣа*, *тѣпѣр'*, *чѣтѣвѣр'*, *плѣч'и*, на *бѣрѣз'и*, *дѣн'*, *рѣч'и*, *тѣч'и* і т. д. Даколи дость тяжко становити етимологічне походжіня **и/ѣ** в русиньскім языку в дослідку фонетічної близкості **ѣ**-запертого і **и**.

Звукова реалізація согласных фонем

Высловность согласных (як і высловность гласных) є зависла од фонетічного окружіня. Іде ту о фонетічны позічны зміны, ай то лем тоты найчастішы, бо о історічных алтернаціях буде рѣч пізніше.

¹² О. Брѣх, *Угѣруссѣе нарѣчѣ села Убѣа Земплинскѣо комѣтата* (С.-Петербургъ 1899).

Фонетичні позичні зміни обнимають вишитки слова языка і такы споїня слов, котры высловлюєме доведна і залежать лем од фонетичной позиції. При высловности согласных звуків треба в русиньскім языку дотримовати такы фонетичны законы:

Оглушіня согласных на кінці слова

Тот закон треба розуміти так, же фонема, котра ся в інших позиціях реалізує як звонкий согласный, в позиції на кінці слова ся реалізує як ёго глуха пара, то значить: **г/х, з/с, ж/ш, д/т, б/п, ґ/к, дз/ц, дж/ч**. Не піддає ся тому закону фонема **в**, котра в такій позиції дістає подобу білабіального **ў**, напр.: *порога/поріх, навуза/навус, мужа/муш, стадо/стат, грибы/грип, клятати/кл'ак, доджу/доч', женѡў, книжкѡў* і т. д.

Асіміляція по глухости

В позиції перед глухим согласным може выступати лем глухий согласный. Кедь в тій самій морфемі стрічать ся перед глухим парный звонкий согласный, так ся высловлює як ёго глуха пара, напр.: *мягонький/мяхко, легонький/лехко, близонький/блиско, тяжоба/т'ашко, дідо/д'ітко, баба/бапка, їджіня/ї'ч'те* і т. д. В русиньскім языку ся оглушує і приназывник **з** перед глухыма, напр.: *з хыжы/схыжы, з піску/спіску, з конём/скон'ом, з царём/сцар'ом* і т. д. Тому закону ся знова не піддає **в**.

Асіміляція по звонкости

В позиції перед звонким согласным може выступати лем звонкий согласный. Кедь ся в тій самій морфемі обявить в такій позиції глухий согласный, так ся высловлює як ёго звонка пара, напр.: *ростяти/розбиті* (і в правописі!), *хоцькому/ходз'де, снопы/сніб жыта, ніч/нідж дѡўга, як/ягбы* і т. д.

Іншым тіпом асіміляції є т. зв. приподоблєваня, або асіміляція з погляду на місто артикуляції. Найчастіше ся стрічає з такыма:

- **з, с** перед **ш** высловлюєме як **шш** або **ш**, напр.: *росшырити/рошшыриті, без шапкы/бешиапкы* і т. п.;
- **з, с** перед **ж** высловлюєме як **жж** або **ж**, напр.: *розжалити/рожжалиті, розжувати/рожжувати* і т. п.;

– **з, с** перед **ч** висловлюємо як **шч**, напр.: *з черешні долов/шч'єрєшин'і дблѡѣ, з часу на час/шчасу на час* і т. п.;

– **з, с** перед **дж'** висловлюємо як **ж'дж'**, напр.: *діти з джавотом одышли/діти ж'дж'авотом одышли* і т. п.;

– спільня **-тс-, -т'с-, -тс'-** висловлюємо як **ц** або **ц'**, напр.: *дітський/діц'кыј, люблять ся/л'убл'ац'а* і т. д.

Буква **щ** ся висловлює як **ш'ч'** або **ш'**, напр.: *ящурка/ј'аш'ч'урка і ј'аш'урка, щербатый/ш'ч'ерб'атыј і ш'ербатыј* і т. п.

Алтернація звуків в русиньскім языку

Під алтернаціов ся розумить повторююча ся і закономірна зміна звуків, котры забирають єднаке місто в морфемі в різних припадах поужытя морфемы, напр. при словозміні, при словотворіню і т. п. Розпознаємо два главны тіпы алтернації. а) історичну або традичну, котра є перевзята із змін в історії языка, не є подмінена фонетичнов позиціов звука; б) позичну алтернацію, котра є зависла і в сучаснім языку од фонетичной позиції звука. О другім тіпі алтернації была реч выше, зато нас тепер буде інтересовати лем першый тіп алтернації, хоць спомянемо лем найросшыренішы з них.

Алтернація гласных звуків

1. Алтернація **е** з **о**: *нести – носити, везти – возити, вести – водити, позерати – зоря* і т. п.

2. Алтернація **о** з **а**: *гонити (худобу) – поганяти, зломити – ламати, стояти – статі, хопити – хапати, поклонити ся – кланяти ся, скочіти – скакати* і т. п.

3. Алтернація **о** з **Ø** (нуловов формов) звука: *сон – сна, кілок – кілка, грунок – грунка, жовток (жовчок) – жовтка (жовчка)* і т. д.

4. Алтернація **е** з **Ø** (нуловов формов) звука: *день – дня, беру – брав, Александер – Александра, пень – пня* і т. п.

5. Алтернація **о** з **ы** з **у** з **Ø** (нуловов формов) звука: *сохне – засыхать – сухой – высохне* і т. д.

6. Алтернація **ы** з **Ø** (нуловов формов) звука: *называти – назвати* і т. п.

7. Алтернація **о** з **і** ай **е** з **і**, што є найчастіша алтернація, зато ся при ній приставимо кус подробніше:

а) Алтернація **ої** (в дакотрых діалекта **оу** або **оў**) є найхарактеристичнішою алтернацією русинського языка. Основа той алтернації спочивать в тім, же **о** в отворенім складі ся алтернує з **і** в запертім складі. Реалізує ся як в розличных формах єдного слова, напр.: *рока – рік, коня – кінь, воли – віл, носа – ніс, ночі – ніч, воза – віз, попа – піп, нога – ніг, росла – ріс* і т. д., так ай в різних словах єдного сполочного коріня або сполочной основы тіпу: *робота – робітник* і т. п. Не рекомендує ся подля приятої норми алтернація в таких словах, як: *род, вольный, гора – гор, слово – слов, школа – школ* і ін. Алтернація настає і в словах, де **о** є заперте фонемов **й**, напр.: *мого – мій, стою – стій, бою ся – бій ся, (копа) гною – гній* і т. п. Заміна **ої** настає і в падових формах присвойных придавників мужского роду тіпу: *братового – братів, няньків, попів, Петрів, ковалів, Василів* і т. д.

б) Алтернація **еї** підлігать тым самым правилам і реалізує ся на тій самій основі, а то, же **е** в отворенім складі ся алтернує з **і** в запертім складі, напр.: *нести – ніс, везти – віз, вести – вів, плести – плів, камінь, ремінь, осінь, ровінь, шість, сім* і т. д.

Лемже в русиньскім языку є дость много припадів, де **о**, **е** ся не алтернують з **і** в запертих складах¹³.

Алтернація согласных звуків

Як дослідок історичных змін можеме позоровати в русиньских діалектах, а тым і в сучаснім русиньскім языку, такы найчастішы алтернації согласных:

1. У задопіднебных согласных: – **г-ж-з**, напр.: *нога – ножка – на нозі, Прага – пражский – в Празі, теліга – теліжкы – на телізі* і т. п.; – **к-ч-ц**, напр.: *рік – річний – в році, рука – ручный – на руці, сливка – сливчанка – на сливі* і т. п.; – **х-ш-х**, напр.: *ухо – ушко – в усі, муха – мушка – на мусі, бріх – брішний – в брюсі* і т. п.

2. У денталных согласных: – **д-дж**, напр.: *видіти – виджу, сидіти – сиджу, водити – воджу, ходити – ходжу, садити – саджу* і т. п.; – **с-ш**, напр.: *дусити – душу, просити – прошу, носити – ношу, покосити – покошу* і т. п.; – **т-ч**, напр.: *молотити – молочу, колотити – колочу, выкрутити – выкручу, вывертити – выверчу* і т. п.; – **ст-щ**, напр.: *помастити – помащу, погостити – погощу, назлостити – назлощу, хрестити – хрещу* і т. д.

¹³ Ябур і Панько, *Правила*, с. 14-17.

3. У лабіальних согласных: – **б-бл**, напр.: *охабити – охабляти – охаблять, затрубіти – затрублю – затрублять, заробити – заробляти – зароблю і т. п.*; – **в-вл**, напр.: *отровити – отравляти – отравлю, высловити – высловлю – высловлять, справити – справлю і т. п.*; – **п-пл**, напр.: *спати – сплять – сплю, копати – коплю, выступити – выступліня – выступлять – выступлю і т. п.*; – **м-мл**, напр.: *тримати – тримлю, ламати – ламлю, їмити – їмлю, кормити – кормлю – кормлять – кормліня і т. п.*; – **ф-фл**, напр.: *трафити – трафлю – трафлять – трафляти – трафляня – трафляючий і т. д.*

Акцент (притиск)

За основу русинського літературного мови був взятий такий діалект, де є притиск вольний і погыбливий. Вольность або різномістність притиску є в тім, же не є закріплений за даяким подля порядку складом, напр.: *ма́ма, ба́ба, ка́ша, не́сти, плéсти, де́сять, ва́ша; дуи́а, роса́, оса́, оте́ць, купе́ць, поло́ти, моло́ти, проси́ти, ма́ла* (ж. р. адъект.), *коли́, тогды́; боро́на, доброта́, мотови́ло, папорти́на, боро́нити, угори́ти, переска́ковати; колосно́вати, порозноси́ти, народени́ны; попере́ходити і т. д.*

Свою позицію сі акцент заховує у векшині слов на тій самій морфемі і в остатних формах даного слова, напр.: *чоловік – чолові́ка – чолові́кови – чолові́ком і т. д.*; *зеле́ный – зеле́ного – зеле́ному – зеле́ным і т. д.*; *ваи – ва́шого – ва́шому – ва́шим – ва́шым і т. д.*; *пи́шу – пи́ишеш – пи́ише – пи́ишете – пи́ишуть і т. п.*

Але в русинськiм мови є много прикладів, кедь акцент переходить на іншу морфему в формах того самого слова, што доказує т. зв. погыбливость акцента, напр.: *но́га, но́гы, но́зі – з ногóв, ногáми, ногáм; (зберáти) – збе́рам, збе́раиш, збе́рають – зберáме, зберáте, зберáють; двана́дцять – двана́дцятёх, двана́дцятём і т. д.*

В дослідку різномістности і погыбливости акцента, може мати русинський притиск змыслорозлишуючу і форморозлишуючу функцію, т. зн. же може диференцовати значіня двох слов або двох форм того самого слова, напр.: *мука́* (з зерна) – *му́ка* (тяжоба, трапіня, смуток), *за́мок* (в дверёх) – *замóк* (є мокрый од доджу, воды), *ма́ла* (дашто їй патрило) – *малá* (придачник женського роду од малы́й), *же́ну* (1. ос. єд. ч. од гнати) – *жену́* (акуз. єд. ч. од жена), *на бе́резі* (лок. єд. ч. од берег) – *на берéзі* (лок. єд. ч. од береза); *же́ны* (ном. мн. ч.) – *жены́* (ген. єд. ч.), *се́ла* (ном. мн. ч.) – *селá* (ген. єд. ч.) і т. д.

Русинська графіка

Письмо в русиньскім языку, русиньска азбука

Графіка (або графеміка) як наука о графічних средствах, творить составну часть літературной нормы языка. Звукова графічна система є заложена на принципі корешпонденції меджі графічними знаками і фонемами, основными єдиніцями звуковой системи языка. Графемы суть фактічно знаки фонем, але тото одношіня не є все цалком сіметрічне, бо даколи є єдна фонема означована двома і веце графемами і наopak, єдна графема може означати дві (а зрідка і веце) фонемы.

Каждая графічна система звукового тіпу вызначать ся по одношіню к звуковому плану языковой системы істым ступнєм автономности. То значіть, же од принципу корешпонденції меджі графемами і фонемами ся допущають одхылкы. І кедь бы автономія графічної системи в порівнанню з системою говореного языка была дость значна, і так обидві тоты системи все будуть творити цілостну систему, бо то суть властно все два варіанти єдной системи.

З того виходить, же каждый кодифікований літературный язык (включаючи русиньскый) мусить діспоновати двома комунікачними нормами – говореною і графічною (писаною). Каждая з них має в комунікачній ровині свої функчны одлишности.

І русиньске письмо є звукове. В нім фонемы (реалізуючі ся в звуках речі) ся означають шпеціалными знаками, яки называеме графемами або буквами. То значіть, же основным графічним средством русиньского звукового письма суть буквы. Совокупность букв, расположеных в становленім порядку, хоснованых на фіксацію і передачу на письмі основных єдиніць звуковой системы, называють ся алфавітом або азбуков.

Порядок русиньской азбуки слідуєчий: А а, Б б, В в, Г г, І і, Д д, Е е, Є є, Ё ё, Ж ж, З з, І і, Ї ї, И и, Ы ы, Й й, К к, Л л, М м, Н н, О о, П п, Р р, С с, Т т, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Ш ш, Щ щ, Ю ю, Я я, Ъ.

На передачу (означіня) гласных фонем в русиньскім алфавіті хоснуєме: сім (7) нейотованых букв: **а, е, и, і, ы, о, у**; пять (5) йотованых букв: **я, ю, є, ё, ї**.

На передачу (означіня) согласных фонем в русиньскім алфавіті хоснуєме буквы: **б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**.

Змягчованя согласных і розділёваня (йотованя) означае (передае) букв **-ь** (мягкий знак), котрый не означать ниякий звук.

Каждая буква представлена в двох варіантах: друкованім і писанім (рукописнім). В кождім варіанті суть двоякы буквы: великы (заглавны) і малы (рядковы).

Небуквовыма графічныма средствами русиньского языка суть: знак акцента (притиска), дефіс, пунктуачны знакы (хоснованы на розчленіня тексту), апостроф, знак параграфа, павзы меджі словами, главами (капітолами), параграфами і т. п., выділёваня (підчаркованя) части тексту, розличны тіпы письма (шріфта) і т. п.

Соотношіня меджі буквами і звуками

Русиньска графіка є основана на комбінації фонемного, сілабічного і позічного прінципу.

Фонемный (або точніше – фонемно-звуковый) прінцип є домінантний. Фонемно-звукове письмо є таке, в котрім тот сама (тота іста) буква алфавіта означать фонему во вшыткых ей видозмінах, незалежно од ей звучаня в тій або іншій фонетичній позіції. Як приклад може послужыти буква **о** на означіня звука **о**, напр., в словах тіпу *борода*. Але уж в словах тіпу: *кѡні, на вѡзі, кѡсять* высловлюе тот звук інакше, але і так пишемо **о**. Значіть, правило треба формуловати так: буква **о** передає фонему **о**.

Сілабічний (або складовой) прінцип русиньской графікы найнаглядніше є выражений в схопности дакотрых букв русиньского алфавіта єднов графемов означати цілый склад, напр.: *я, ёго, мыю, мої, еден* і т. п.

Дакотры графемы русиньской азбуки можуть быти єднозначны (напр. **а, у, ы, ш, ж, ч, щ, й** – *баба, зуб, сыр, шыло, жыти, чіпка, дай* і т. п.), а другы – многозначны, то значіть, же можуть мати веце як єдну функцію. Фонемне значіня таких графем може быти встановене, лем беручі до увагы їх окружіня, їх споїня з другов графемов, што творить основу позічного прінципа русиньской графікы. Позічний прінцип функціонує, наприклад, при означіню согласных фонем, парных по твердости і мягкости: *рана – ряба – малярь; сыр – гуся – принесь; дым – дідо – медвідь* і т. п.

Означованя на письмі твердости і мягкости согласных

Выходячі з того, же: в русиньскій графіці суть буквами означены фонемы; в русиньскім языку є 38 фонем (6 гласных і 32 согласных); на їх означіня хоснуе 35 графем, – можемо конштатовати,

же парны тверды і мягкы согласны фонемы ся означують на письмі тов самов буквов. Зато сігналація твердості і мягкості ся на письмі виконувать доповнюючим способом:

1. Кедь мягка согласна фонема стоїть не перед гласнов, тогды ся хоснує споїня «согласна буква + мягкий знак»: *встань, встаньте, запаль, запальте, былъ, была, пять, пятьдесят* і т. п. (під позицієв «не перед гласнов» треба розуміти конець слова і перед согласнов фонемов).

2. Перед гласныма ся мягкость согласных означать буквами **я, ю, є, ё, і** з **ѣ**: *нянько, нюхати, синє, од нёго, коні, німець*. Так є то зо вшыткыма 9 фонемами.

3. Твердость согласных ся означать:

а) в позиції не перед гласныма – хыбінём мягкого знака;

б) в позиції перед гласныма – буквами **а, о, у, е, и, ы, і** (не з **ѣ**).

І так, в слові «тяжко» буква **т** сама о собі не сігнализує фонему **т** або **т'**. В завислости од слідующей буквы (а за букву треба вважати і павзу – непоужыта ниякой буквы), она може сігнализовати і єдну і другу фонему. Слідующая буква **я** сігнализує: перед нами **т'**, а не **т**, а окрем того, в такім споїню буква **я** означать і фонему **а**. Значіть, споїня букв **тя** = **т'а**.

В дакотрых позиціях ся мягкость і твердость согласных фонем на письмі не сігнализує. Так, наприклад, не указує на якость передстоящей согласной фонемы буква **і**: написаня **ті** може одповідати **т'і** (*тісто*) а **ті** (*тільки*), **ді** може одповідати **д'і** (*діти*) і **ді** (*дім, діван*) і т. п. То значіть, же буква **і** означать все лем гласну фонему і во вшыткых позиціях по согласных.

Означованя фонемы **ј**

Про фонему **ј** є буква **й**, напр.: *дай* = *дај*. Могло бы ся писати: *дайуть, йіж, йаблоко* і т. п. Так ся не пише, бо ся виходить з правила, же:

а) **ј** не перед гласнов фонемов треба передавати буквов **й** (*мій, строй, не давай, мыйте, байка, недостойна*);

б) перед гласнов фонемов (в позиції по гласній) і на зачатку слова передавати фонему **ј** буквами: **я, ю, є, ё, ї**, котры означають в таких позиціях споїня **ј** + слідующая гласна фонема (*моя, мою, мої, ёго, ей*).

Кедь фонема **ј** стоїть перед гласнов в позиції по согласній, так по парных подля твердості і мягкості согласных ю означаме споїнём букв **ь** + **я, ю, ё, є, ї**. В такій функції **ь** не є знаком мягкості, але

сигналізації того, же ту твердсть і м'яксть фонем буквово не є означена, напр. *кур'єр, ад'ютант, роз'яснити ся, з'явити ся, од'їсти, з'їзд, бар'єра, ін'єкція* і т. п. Значіть, споїня букв **зья** = **зја**.

По остатных согласных, котры не діспонують діференціалным прїзнаком твердости – м'яккости (але ся реалізують або як все тверды, або як все м'яккы звуки), а самы (без помочі гласных або м'яккого знака) передають цілий свій обсяг, кедь беспосереднє по них слідують йотованы буквы, так означають споїня **ј** + гласна, напр.: *пє = пје, бє = бје* і т. п. Значіть, же споїня букв **б, п, м, в, ф** + **я, ю, є, ё, ї** = *бја, пју...*

Значіня букв

Буквы **я, ю, є, ё, ї** означають споїня фонем **[ja], [jy], [je], [jo], [ji]** в позиції на зачатку слова, по гласній букві, по непарных по твердости і м'яккости согласных і по розділовім знаку (**ь**), напр.: *яма, стоять, вязати, з'явив ся*. По парных по твердости і м'яккости согласных буквы **я, ю, є, ё** означають гласны фонемы **[a], [y], [e], [o]** і сигналізують м'яксть передстоячої согласной фонемы, напр.: *нянько, нюхати, на нєго, синє*. Буква **ї** таке значіня не має.

Буква **і** по согласных означать фонему **[i]** (нич інше), напр.: *літо, віра, сіно, дім* і т. п. То значіть, же буква **і** по согласній означать лем гласну фонему, а у попередній согласной фонемы м'яксть або оставать неозначена (*літо, діти*), або не є діференціалным прїзнаком даной согласной фонемы (*очі, гір'кий, меджі* і т. п.).

Буквы **а, о, у, е** на зачатку слова і по гласных означають фонемы **[a], [o], [y], [e]**. По согласных, не розлишаючіх діференціалный прїзнак твердости/м'яккости, знову означають фонемы **[a], [o], [y], [e]**, наприклад: *авто, баба, осінь, корова, ухо, слухати, елегантный, телефон*. По парных подля твердости/м'яккости согласных фонемах сигналізують окрем того і твердсть передстоячої согласной фонемы, наприклад: *сам, дам, так, тїп, нога, зелєный, глухий* і т. п.

Буква **ы** по согласных означать фонему **[ы]** і твердсть передстоячої согласной фонемы, наприклад: *ты, дыня, сын, козы, темны, колыска, рыба, куцьий* і т. п. В тых позиціях, де стоїть по непарній по твердости/м'яккости согласній фонемі, буква **ы** означать лем фонему **[ы]**, наприклад: *шыло, жыто, тонкий, дорогой, хыба* і т. п. Таку істу функцію повнить і буква **и** на означіня звука **и**, наприклад: *тинта, година, косити, возити, з нима, коли, корити ся, циган* і т. п.

Букви **й, ж, ш, ч, к, г, ґ, х, б, п, м, ф** означають такі істи согласны фонемы. Букви **д, т, з, с, н, л, р, ц** передають общу часть обсягу даных согласных фонем – місто і способ їх творіня і сігналацію глухости/звонкости. Твердость/мягкость указанных фонем ся сігнализує слідуєчов за нима буквов ці павзов, або з того боку зістають неозначеныма.

Буква **ь** (мягкий знак) має дві основны значіня:

а) означать мягкость передстоячей согласной фонемы, на-приклад: *варь, возьму, редьков*;

б) фунгує (выступує) як розділюючий знак, наприклад: *зьявити ся, карьера, адьютант* і т. п. Розділовый знак сігнализує, же букви **я, ю, є, ё, ї** означають споїня фонем [ja], [ju], [je], [jo], [ji] і одділює тверду согласну фонему од слідуєчой гласной. Хыбіня **ь** (мягкого знака) бы мало за наслідок інакше значіня йотованых букв, їх інакшу функцію.

Традічний прінціп хоснованя **ь** (мягкого знака) (як, наприклад, в руськім языку – *тушь, пишешь, плачь* і т. п.) ся в русиньскім языку не реалізує.

Русиньска орфографія і ей прінціпы

Правопис є комплекс знаків і правил на записованя языковых wypowiedей (проявів) малыма і великыма літерами (буквами) і пунктуачныма (розділюючіма) знаками. Тота система правил ся складать з таких основных частей, як: передача буквами фонемного зложіня слов; писаня слов і їх частей окреме, доведна і через дефіс; хоснованя великих і малых букв; способы переносу слов з єдного рядка до другого; писаня чужозязычных слов; пунктуація і др.

Правопис в русиньскім языку є будованый на веще прінціпах з домінантным поставінєм фонематічного (фонемного) прінціпу. Три основны правила русиньской орфографії: о правописі гласных, о правописі глухых і звонких согласных, о правописі твердых і мягких согласных мож зьєднотити до єдного: кедь нам не є знаме, яков буквов означіти звук, так треба найти позицію, де ся звуки добрі розлишуют (в складі той самой морфемы). Тото є, в основі, фонемно-морфемне правило, хоць слово «фонема» ся в нім не хоснує. То є главне правило нашого письма, яке говорить о тім, же наша орфографія є фонемно-морфемна.

І так, кедь говориме, же графіка і орфографія в русиньскім языку суть фонемны (або фонематичны), то, сумарізуючі, можеме твердити: русиньське письмо є фонемне. Фонемне письмо є таке, в якім тоты істы буквы алфавіта означають фонему во вшыткых ей видозмінах (реалізаціях), най бы звучала хочьяк в тій або іншій фонетичній позиції. При такій видозміні ся фонемы означають на письмі подля їх основного значіня, яке находиме в таких фонетичных позиціях, де якість звучаня фонем не є нічим подмінена. Выслідком такого приступу є, же каждая морфема, зато, же ся (скоро) все складать з еднакых фонем, пише ся (скоро) все еднако. З того выплывать, же основне правило правопису гласных і согласных є: писати їх так, як звучать в сильных позиціях в тій самій морфемі. Наприклад, при правописі звонкых і глухых согласных в позиції на кінці слова і перед шумовов согласнов пишеме таку істу согласну, як перед гласнов і сонорнов согласнов в тій самій морфемі. Пишеме, наприклад, *зуб*, *зубкы*, хочь высловлюєме *зуп*, *зупкы*, зато, же перед гласнов і перед сонорнов в данім коріню слова ся высловлює **б**: *зубы*, *зубный* (такы істы припады – *дуб*, *гриб*, *віз* і т. п.), пишеме «*просьба*» (хочь высловлюєме «*проз'ба*»), бо – *просити* і т. д. То значіть, же выходиме з фонемно-морфемного прінципу, ядро котрого є в тім, же тота сама буква означать дану фонему в сильній і слабій позиції в єдній морфемі, што творить основу русиньской орфографії.

Фонемно-морфемный прінцип встановлює і написаня твердых або мягких согласных: мягкий знак (**ь**) означать не мягкость звука, але мягкость фонемы, не залежну од позиції, напр.: *гость*, *масть*, *кість* і т. д. Позічну мягкость согласного, як результат чінности закона регресивной асіміляції по мягкости (в уведжених прикладах ся высловлює мягке **с'**), мягким знаком не означаме.

Фонемно-морфемный прінцип встановлює і написаня вшыткых морфем слова: префіксів, корінів, суфіксів, флексій. Тот факт забезпечує єдинообразне писаня той самой морфемы в різних формах того самого слова і в різних словах. Єднаке написаня тых самих морфем (незалежно од їх звучаня) дозволює легко спознавати слова з даныма морфемами, што помагать їх скорому порозуміню і читаню.

Лемже в русиньскім языку еднакий буквовый обрис морфем ся не все дотримує і зато ку морфемному прінципу мусиме взяти на поміч і фонемну теорію (фонемный прінцип), бо якраз з нёго выплывать, же ся на письмі не мусять передавати позічны (і лем позічны) алтернації, бо не суть функчны, а наopak, традичны (непозічны) мусять быти реалізованы і на письмі, бо суть функчны.

Часть русиньского правопису є поставлена на фонетичній основі (фонетичнім прінципі). Фонетичний прінцип правопису є оснований на тім факті, же в дакотрых морфемах екзистує варіантне написання єднотливых букв в завислости од їх высловности. Подля того прінципу, наприклад, пишеме:

- а) префіксы на з: *роспустити* – *розбити*;
- б) розділно єднакы флексії в завислости од позиції: *звірём* – *колачом*;
- в) розділно послідню корінёву графему в завислости од высловности: *валал* – *валальскый*, *Снина* – *сниньскый*, *отрок* – *отроцькый* і т. п.

Морфологія (формотворіня)

Номінальна морфологія

Із сінхронного погляду наш язык в области номінального формотворіня споюють з остатніма восточнославянськыма языками слідуочі продуктивны знакы: а) захованя повной сістемы склонёваня; б) тенденція к повному одстраніню в множнім чіслі родовых розділів; в) розлишованя в множнім чіслі категорій животности і неживотности або особы і неособы; г) означованя животности або особы в множ. чіслі поужыванём формы генітіва в значіню акузатіва а неживотности або неособы поужыванём єдной сполочной формы про номінатів і акузатів.

З того самого сінхронного погляду наш язык в области номінальной морфології має і дость знаків, котры го одокремлюють од остатніх восточнославянських языків. Єдным з выразных знаків русиньского номінального формотворіня є універзалізація падовых флективных морфем, то значить, же є ту евідентна тенденція к спрощованю деклінації¹⁴. Допомагають к тому до істой міры і факты такого тіпу, як повна діспалаталізація фонем **ж**, **ш**, повна палаталізація **дж**, **ч**, нерозознаваня роду у дакотрых субстантівів (*сирота*, *пянюга*, *каліка*, *інваліда*; *біль* і ін.), вплив сусідніх словенських і польських діалектів, словенського літературного языка і т. д.

¹⁴ Порівнай напр.: Іван Панькевич, *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей* (Прага, 1938), с. 181; Микола Штець, „Особливості фонетичної системи та граматичної будови говірки села Руське“, *Наукові записки КСВУ*, No. 13 (Пряшів 1987), с. 19.

В єднотливих деклінаціях називників (ці у називників єднотливих родів) можемо видіти такі особистості:

I. деклінація, єднотне число:

а) в генітиві твердої групи є флексія **-ь**, в м'якій **-і**: *лавки, стіни, хыжы, школы, кашы; дыні, землі, папучі*;

б) в дативі є закончіня **-і**: *жені, неділі, лавці, кобылі, душі, доброті*;

в) в інструменталі ся хоснує флексія **-ов** про обидві групи: *женов, лавков, хыжов, землёв, дынёв*;

г) інтересний яв находиме в локалі, де ся в твердій групі хоснує флексія **-і** з наслідным змягчінём посліднёго согласного основы: *лада – ладі (лад'і), колода – колоді (колод'і), стіна – стіні (с'т'ін'і), скоро – скорі (скор'і), роса – росі (рос'і), коза – козі (коз'і)* і т. п., але в м'якій групі флексія **-и** з насліднов діспалаталізаціов посліднёй согласной основы: *земля – земли, дыня (дын'а) – дыни (дыни), кухня (кухн'а) – кухни (кухни)*. Тото є тыж еден з прикладів захованя розділу межджі флексіями старых **-а** і **-ја** основ.

У вокативній формі ся найчастіше стрічає з флексіов **-о**: *жено, козо, дівко, землё (земл'о)* і т. д. При назвах особ і властных менах попри флексії **-о** ся зьявлять і нулова флексія (т. зв. стягнута форма): *Марё – Марь, Аницё (Ан'ц'о) – Аниць (Ан'ц')*, *бабо – баб, мамо – мам* і т. д.

I. деклінація, множне число:

а) в номінативі ся хоснують закончіня **-ь**, **-і**: *жены, д'івкы, куркы, козы, лопты; неділі (нед'іл'і), дын'і, земл'і*;

б) в інструменталі ся поужывають флексія **-ами**, де ся заховало старе **-и** (з высловностёв **-и^е** або **е^и**): *коровами, курками, бабами; землями (зёмл'ами), неділями, дынями*.

Многы субст. на **-а** муж. роду і тзв. сполочного роду (муж. і жен.) тіпу: *староста, тазда, тракторіста, сирота, кал'іка, потвора* і т. п., мають в єднотливих падах флексії I. або II. деклінації:

а) в ген. єд. ч. мають флексію **-ь**: *старосты, тазды, сироты*;

б) в дативі єд. ч. і в лок. єд. ч. **мають** векшинов закончіня **-ови**: *старостови, таздови, слугови*, але у називників сполочного роду находиме флексію **-і**: *сирот'і, каліці (кал'іц'і), потворі* і т. п.;

в) в акузативі єд. ч. мають флексію **-у**: *тазду, старосту, слугу, сироту, каліку, пнянюгу* і т. п.;

г) в інштр. єд. ч. мають паралелны флексії **-ов** і **-ом**: *старостом* – *старостов*, *слугом* – *слугов*, *каліком* – *каліков*, *сиротом* – *сиротов*, *пянюгом* – *пянюгов*;

г) в вокативі мають флексію **-о**: *старосто*, *таздо*, *каліко*;

д) в номінативі множ. ч. суть можны розділны флексії: **-ове/-і**: *судцёве/судці*; **-ове/-ы**: *старостове/старосты*, *слугове/служы*, *таздове/тазды*; лем **-ы**: *тракторісты*, *фотбалісты*, *пянюгы*, *калікы*, *інваліды*, *потворы*;

е) в дат. мн. ч. паралелно з флексіов **-ам** ся хоснує і **-ім**: *старостам/-ім*, *таздам/-ім*, *судцям/-ім*;

є) паралелны флексії **-ах/-ох** фунгують і в локалі: *старостах/-ох*, *таздах/-ох*, *слугах/-ох*;

ж) вокативна форма є така як в номінативі: *старостове/-ы*, *таздове/-ы*; *пянюгы*, *калікы* і ін.

Склонёваня назывників муж. р. закінчення в ном. єд. ч. на **-а** указує, же в русиньскім языку назывники муж. роду на **-а** (*староста*, *тазда*, *слуга*, *судця*) ся приклонили к мужскій деклінації **и**-основи.

II. деклінація, єднотне чісло:

а) в генітиві субстантывы муж. р. мають флексію **-а (-я)**, **-у (-ю)** з дость тяжко выділеним значінём про єдну з флексій, але шырше бы ся дало повісти, же закончіня **-а** мають назывники з конкретным значінём: *стола*, *воза*, *носа*, *ножа*, *міста*, *пня*, *нянька*, *стрыка*; флексію **-у** находиме у матеріаловых і у веще абстрактных: *цукрю*, *чаю*, *маку* (але – *сыра*); *крику*, *гніву*, *жалю*, *болю*, *розуму* і т. п.;

б) в дативі живых назывників муж. роду твердої і мягкой группы є закончіня **-ови**: *сынови*, *робітникови*, *псови*, *конёви*, *поштарёви*, *Василёви* і т. п. Таке закончіня мають і живы назывники на **-о**: *уйкови*, *дідови*, *нанашкови* і т. д. Неживы назывники і назывники середнёго роду мають векшинов флексію **-у**, хоць і у них часто видно переход к **-ови**: *облаку (-ови)*, *колу (-ови)*, *ножику*, *букварю*, *палцю*, *краю*, *дубиску*, *небу*, *дереву* і т. п.;

в) в інштрументалі ся хоснує флексія **-ом** про твердо і мягку групу: *стрыком*, *дідом*, *пером*, *стромом*, *кошом*, *ножом*, *конём* (*кон'ом*), *Василём*;

г) в локалі ся у назв живых створінь і звірят ужывать флексія **-ови**: *хлопови*, *попови*, *псови*, *сынови*, *волови*, *конёви* (*кон'ови/але – на кони*); неживы назывники муж. р. і назывники серед. роду ту мають зак. **-і** або **-у**: *образі*, *краю*, *столі*, *на пішнику*, *в парку*, *в раю*, *в танірі*, *дереві*, *на возі* і т. д. Ту мож позоровати і таку аномалію як: *по тыждні* – *по тыждню* – *по тыжднёви*, норма преферує – *по тыждню*.

II. деклінація, множне число:

а) в номінативі є дакілько варіантів флексій:

– субстантивні з основ на твердий согласный мають закончіня **-ы**: *быкы, псы, домы, дубы, возы, пецы, столы, когуты, овады, діректоры, доценты*;

– субстантивні з основ на мягкий согласный мають закончіня **-і**: *вороблі, коні, заці, самці, гандлярі, учітел'і, горці, клинці, танці, ключі, обручі, злодії (злод'і'і), обычаї і т. п.*;

– субстантивні із суф. **-ак-**, **-к-** з насліднов алтернацій на **-ц-** мають закінчіня **-и**: *вояци, вовци, жобраци, златници, Словаци*; а тыж два назывники з твердов основ: *поти, хлопц*;

– назывники з основ на **-ан** мають закінчіня **-е**: *Белгічане, Американе, Пряшівчане, Радванчане, Рокитівчане, Сабіновчане, Цигане і т. п.*;

– назывники означаючі людський (чоловічий) світ, главно із значінём родинных одношін, переважно єдноскладовы, але тыж назывники на **-о** мають закончіня **-ове**: *братове, сынове, дідове, зятёве, кумове, шовтрове, сватове, панове, членове, уйкове, стрыкове і т. п.* Флексія **-ове** походить з бывших **и**-основ, заховала ся лем в русиньскім языку;

б) в генітиві вшыткы высше спомнянуты группы субстантивів мають флексію **-ів**, лем тіп *коні, гості* мають тыж паралелне закончіня **-ей**: *дубів, Белгічанів, братів, углярів, панів, попів, конів (і коней)*;

в) в дативі фунгує паралелна флексія **-ім/-ам**: *ангелам, хлопам/-ім, братам/-ім, зацям/-ім і т. п.*, лемже в языку молодшого покоління главно у нежывых і звірячіх назывників зачінають вытісняти зак. **-ім** фл. **-ом**: *дням/-ём, псам/-ом, букварям/-ём, батогам/-ом, знакам/-ом і т. п.*;

г) в акузативі закончіня **-ів** (як в ген.) мають субстантивны, означаючі жывы створіня: *хлопів, братів, волів, псів, когутів, панів, робітників і т. д.*, лемже назывники означаючі назвы звірят можуть мати в акуз. мн. ч. тыж флексію номінатива, напр.: *виджу твої волы / пригнав повно волів*; *виджу вовкы / забили пять вовків*; *виджу два коні / пасло ся повно конів/-ей і т. п.* Видить ся нам, же і ту ся заховала стара форма акузативу **о-** або **и-** основы, ці форма ном. і акуз. дуалу **и-** основы. Нежывы назывники мають в акуз. звичайно флексію **-ы/-і** (як ном.): *батогы, жолобы, ножикы, пецы, столы; кліщі, плащі, ключі, букварі, дні, краї (кра'і'і)*;

г) в інструменталі ся звичайно хоснує закончіня **-ами** (лем в єдноскладных словах ся обявлять і паралелне **-ми**): *конями/кіньми*, але ай у тых: *псами, домами, днями*;

д) про локал є характерістічна паралелна флексія **-ох/-ах**: *на столох/-ах, в жолобох/-ах, ключох/-ах, вовкох/-ах, конѣх, псах, коцурах, днѣх/-ях* і т. д.

III. деклінація, єднотне чісло (*тінь, масть, постіль, сіль* і т. д.):

а) в генітиві, датіві, і локалі є закончіня **-и**: *тіни, соли, постели, масти, пясти, боли, пути, смерти, радости*; але – *ніч/ночі, мыш/мышы*;

б) в інструменталі є флексія **-ов (-ôŷ)**: *пастѣв (nĵ'as't'ôŷ), постілѣв, сілѣв, мастѣв, ночов, мышов*.

К тій групі односиме і назывники бывшой **ũ** - (або **v**) основы тіпу: *кров – кырви, морков – моркви, церьков – церкви*, у котрых ся в формі інструментала зьявлять епентетічне **-л-**: *кровлѣв, морковлѣв (môrkôvl'ôŷ), церьковлѣв*.

Ту ся зачленює і склонѣваня назывника *мати/матірь*, котрый ся склонює так: *мати/матірь, матери, матери, матірь, матери, матірѣв*.

III. деклінація, множне чісло:

а) номінатів має флексію **-и**: *тіни, пясти, соли, кости, пути, долони, церкви, матери*; але – *ночі, мышы*;

б) в генітиві є флексія **-ей**, хоць чуєме **-и**, бо при высловности **-j-** ту выпадать, вплинувши перед тым на зужіня **е** (*костей/костѣj/кости*, зато, же высловность **ê=и**).

Як є видно, до той деклінації патрять назывники женьского роду бывшой **i-** основы, котры сі в русиньскім языку в ген. єд. ч. заховали бывшу флексію **-и** (*постели, кости, долони*), перед котров ся согласны депалаталізують. Зато ся в русиньскім языку (на розділ од українського) одлишують од себе флексії генітива, датіва і локала з бывших **i-** основ од таких форм бывших **ja-** основ, напр.: *вышнія – сіль, вышні – соли, вышні – соли, вышню – сіль, вышні – соли, вышнѣв – сілѣв*.

IV. деклінація, єднотне чісло (*ягня, гуся, теля, паця, горня, вымня*):

а) в ген. єд. ч. як і в далшых непрямых падах єд. ч. ся основа росшырює о суф. **-ат, -т-**, за котрым слідує флексія **-и**: *ягняти, гусяти, теляти, пацяти, горняти, вымняти, гачати, стілчати* і т. п.

б) в дативі (на розділ од українського) ся хоснує флексія **-и**: *ягнати, пацяти, гусяти, куряти*, котра даколи має і паралелну форму із закончінем **-‘у(-ю)**: *вымняти/вымнятю, гачати/гачатю, теляти/телятю*;

в) в інштрум. є зафіксована флексія **-ом**: *ягнятём, пацятём, гачатём, горнятём, стілчатём*, але із захованём старого суф. **-т-** (на розділ од українського языка);

г) локал має флексію **-и**: *горняти, гачати, гусяти, стілчати, вымняти* (даколи з паралелным **-‘у**, граф. **-ю**).

IV. деклінація, множне чісло:

В множнім чіслі можеме за особитость поважовати лем форму інштрументала, котра попри повній **-ами** має і стягнуту подобу **-ми**: *горнятами/горнятми, гачатами/гачатми, качатами/качатми, курятами/курятми* і т. д.

Як было видно з прикладів (*вымня, тімня*) дакотры субстантivy середнёго роду бывшой **еп** – основы ся склонюють подля взорів IV. деклінації, але многы з них ся склонюють подля бывших **о-** основ: *мено – мена, племено – племена, семено – семена* (але тыж *сімня – сімняти*).

Адъєктивы (придавники) в русиньскім языку можеме заділити до двох груп в завислости од закончіня основы на тверды і мягкы согласны (**-ый, -а, -е; -ій, -я, -є**).

В системі форм придавників єднотного чісла мож позоровати такы особитости:

а) в ном. і акуз. єд. ч. заховали сі адъєктивы твердого тіпу склонёваня в мужскім роді старый фонетічний варіант флексії **-ый**: *добрый, твердый, веселый, червений, повный, зеленый* і т. п. Мягкы тіпы адъєктивів ту мають зак. **-ій** (*вчєрашній, тепєрішній, нижній, чуджій, горячий*);

б) в генітиві адъєктивы жєньского роду мають стягнуту форму: *высока – высокой, доброй, синёй (син’ој), горячой, чуджой*;

в) в інштрум. сі придавники муж. і серед. роду заховали стару флексію **-ым**: *добрым, твердым, веселым, червеным, мягким*. При мягкій основі ту є закончіня **-ім**: *вчєрашнім, синім, вовчім, чуджім*;

г) в локалі ся хоснує лем єдна флексія **-ім**: *на высокім, червенім, женатім*.

В множнім чіслі:

а) в формі номінатива ся про вшыткы три роды твердой основы хоснує закончіня **-ы**, а в мягкій основі **-і**;

б) в інштрум. мають адьєктивы твердої основи частіше флексію **-ыма** а зрідка тыж **-ыми**; придавники мягкой основи **-іма/-іми**: *червеныма, чорныма, высокыма, жовтыма; вчєрашніми, синіми, когутячіми, баранячіми*;

в) в локалі ся стрічать флексія **-ых** при твердій основі а **-іх** при адьєктивах мягкой тіпу: *добрых, твердых, білых, жовтых; синіх, овчїх, вчєрашніх, когутячіх*.

Присвойны адьєктивы ся творять суфіксами **-ин (-а, -е)** або **-ів (-ова, -ове)**: *сестрин – сестрина – сестрине; Іванів – Іванова – Іванове; ковалів (ковал'іу) – ковалёва (ковал'ова) – ковалёве*.

Якостны придавники ся ступнюють і творять форми другого і третєго ступня:

а) форма компаратива ся творить суфіксами **-іш-, -ш-**: *новіший, молодіший, рідіший, шыріший, културніший, простіший, світліший* і т. п. Компаратів може мати і аналітичну форму споїнєм слова *вєце* з формов позитива: *вєце теплий, вєце мокрый, вєце сухой* і т. д.;

б) форма суперлатива ся творить: 1) приданєм префікса **най-** к формі компаратива: *найвысший, наймудріший, найшкарєдший*; 2) споїнєм слов *барз, дуже* з основнов формов: *барз великий, дуже глубокий, барз красный*; 3) споїнєм префікса **пре-** з основов і шпецїфічноов формов: *премілений, предобренный (ай предобрый), премудрый, преславный* і т. д.

Прономінальне формотворіння

В русиньскім языку розпознаєме містоназівники:

1. Особны (ай особно-указуючі): *я, ты, він, она, оно; мы, вы, они*;
2. Рефлексівне: *себе (ся)*;
3. Указуючі: *тот, тота, тото, тоты, тамтот, тамта, тамто, тамты, такый, сесь, тільки*;
4. Присвойны: *мій, твій, свій, наш, ваш*;
5. Визначены: *сам, самый, всякий, каждый, жадный, інакый, інакший, виыток*;
6. Вопросно-односны: *что, што, який, чій, котрый, кілько*;
7. Негуючі: *нихто, ніч, ниякий, нічий*;
8. Невизначены: *хтось, штось, дахто, дашто, хоцьхто, хоцьшто, хоцьякий, хоцькотрый*.

В області прономінальної морфології має русинський язык дакілько шпеціфічних знаків. К таким знакам можемо однести:

1. Скорочены формы особных і рефлексівного містоназівників в формах ген., дат. і акуз. єд. ч.: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданти: *мене, тебе, себе; мені, тобі, собі*. Скорочены формы в тексті функціонують звичайно в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принісь мі, дай му* і т. п.

В іншт. єд. ч. є закончіня **-ов (-ôŷ)**: *мнов, тобов, собов, нёв*.

2. В ном. мн. ч. особных містоназівників ся заховали стары формы: *мы, вы*. Третя особа ту має форму: *они*, а в інштр. мн. ч. тот містоназ. має форму: *нима*.

3. Присвойны містоназівники муж. і серед. роду мають в ген., дат. і акуз. єд. ч. паралелны стягнуты і нестягнуты формы: *мого – моёго, твому – твоёму, свого – своёго*. В локалі і інштр. єд. ч. є форма – *моїм*; в інштр. мн. ч. – *моїма*.

4. Русинський язык має лем зложены подобы указуючих містоназівників: *тот, тота, тото, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты*.

5. Містоназівник *сесь, сеся, сесе, сесі* є староруського походжіня а при формотворіню го можемо поважовати за мягкий варіант містоназ. *тот* (*тот – того – тому; сесь – сёго – сёму*).

Морфологія нумералій

В русинськیم языку ся як в єдинім із восточнославянських языків в числовнику *єден* заховав первісний елемент *je- (jedinь)* на зачатку слова (*єден, єдна, єдно, єдны*; подобно і в зложених числовниках: *єденадцять, єденадцятый, єденадцятєро, єденадцятєме*).

Числовник *два* (на означіня муж. р.) має і форму *дві* (на означіня женьского і середнёго роду): *дві скрині, дві дівкы, дві руки; дві колеса, дві пера, дві пива*.

Выразным знаком русинської нумеральной морфології суть подобы росчленюючих числовників *двоми, трёми, чотырём/штырьме, пятём/пятьме, шестём/шестьме, семоми, восьмоми, девятём/девятьме, десятём/десятьме* (дале 11-20 і 30), котры ся вяжуть лем з особныма назывниками муж. роду: *двоми хлопц, трёми газдове, пятьме панове* і т. п. Числовники од 5 высше хоснують ся тыж в основній формі в споїню з формов генітіва множ. числа рахованих субстантів: *пять штудентів, шість шандарів, сім стромів, девять снопів* і т. д.

Склонёваня чісловників:

а) чісловник *єден*, *-а*, *-о* ся склонює як містоназ. *тот*, *-а*, *-о*, кедь форми генітива і інструменталу єд. чісла женьского роду суть контрагованы: *єдной*, *єднов* (*єднѡѹ*);

б) кількостны чісловники 2-20 і вшыткы остатні высшы кількостны чісловники, якы ся кінчать на *-цять* а *-десят*, ся склонюють еднако із чісловником *два* (*двох*, *двом*, *два/двох*, *двох*, *двома*);

в) кількостны чісловники закінчены на *-єден* (*двадцять єден*, *тридцять єден...*) ся в русиньскім языку (подобні як в словенчині) не склонюють;

г) чісловники 22-29, 32-39 і т. д. ся повежшині не склонюють, напр.: *То ся стало перед тридцять три роками*; або ся склонює лем їх друга часть: *То ся стало перед тридцять трёма роками*;

г) ани чісловники 100-900, 1000 ся векшинов не склонюють, найчастіше ся уживать номінатівна форма: *на сто домох*, *з тристо воякми*, *з тісяч корунами*;

д) чісловники 2000, 3000... ся склонюють як субстантывы І. деклінації м'якого тїпу (окрем форми датїва).

Порядковы чісловники ся склонюють як придавники. Не склонюють ся чісловники тїпу – *півдруга*.

Вербална морфологія

Подробный опис вербалных форм мож найти у веце роботах¹⁵. Выходячі з них, мы бы хотіли указати на слїдуючі выбраны явы:

а) Формы інфінітива суть закінчены звичайно на **-ти (-ті)**: *чітати*, *купувати*, *сидіти*, *вести*, *робити*, *ходити*, *спати* і т. п. Але русиньскый язык сі заховав і інфінітивны формы на **-чі**: *лячі*, *печі*, *мочі*, *веречі*, *запрячі*, *речі*, *січі*, *стричі*, *товчі*, *течі*, *волочі*, в котрых є согласный ч рефлексом палаталізованых праславянських груп ***kt'**, **gt'**.

¹⁵ Jabur, „Select aspects“, р. 50-52; Ябур і Панько, *Правила*, с. 68-97; Vasil' Jabur, „Systém slovesných tvarov v rusínskom jazyku v porovnaní s ukrajinským“, в: А. Дуличенко, ред., *Языки малые и большие* (Tartu, 1998), с. 149; Панькевич, *Українські говори Підкарпатської Руси*, с. 310; Иван Гарайда, *Грамматика руського языка* (Ужгород, 1941), с. 65-97; Иван Панькевич, *Грамматика руського языка для шкѡл середних и горожаньских* (Прага, 1936), с. 97-122; Генріх Фотаньскій і Мирослава Хомяк, *Граматыка лемківского языка* (Katowice, 2000), с. 101-118; Иван Керча, В. Молнар і С. Попович, *Материнський язык: писемниця русиньского языка* (Мукачево, 1999), с. 27-35.

б) Так як в остатніх славянських языках і в русиньскім языку реґиструєме коньюґачны категорії особы, чісла, часу і способу.

в) І в русиньскім языку виділюєме два коньюґачны тіпы: перше або **-е-** часованя і друге або **-і/и-** часованя.

г) Формы презенса ся в русиньскім языку творять припоїнём к основі теперішнёго часу сістемы особных флексій з тым, же при першім коньюґачнім тіпі розознаєме два (2) підтіпы: а) **-у, -еш, -е; -еме, -ете, -уть;** б) **-м, -ш, -ть; -ме, -те, -уть**). В русиньскім языку екзистують шпеціфічны закономірности в хоснованю флексій першой особы презенса **-у** а **-м**.

Флексія **-м** ся в 1. ос. єд. ч. поужывать в таких припадах, кедь ся їднать о часослова V. класы а часословны основы ся кінчать на первісне **-а-**, при чім в них настала контракція группы **-аје-**, напр.: *чітати – чітам, падати – падам, слухати – слухам, літати – літам, співати – співам* і т. п. Така контракція є тіпічна про западославянські языки, восточнославянські языки сі ту заховали группу **-аје**.

Поужываня флектівной морфемы **-ме** (на розділ од українського **-мо**) в 1. особі множ. ч. є поважоване за єден з найважнішых діштінктивных признаков русиньского языка¹⁶. Тота форма є знову згодна з подобными формами в западославянських языках.

Рефлексівны часослова першого коньюґачного тіпу в русиньскім языку мають в 3. ос. єд. ч. нулову флексію (**сміє ся, має ся**) як в западослав. языках (на розділ од українського, де є флексія **-ть**). Таки самы розділы поужытя **-ть** в 3. ос. єд. ч. находиме і у іншых часослов, напр. флектівна морфема **-ть** ся ужывать будь по стягнутых часословных основах або по тых часословных основах, в котрых контракція не приходить до увагы, зато же не мають группу з інтервокалічним **-ј-**, напр.: *чітати – чітають, падати – падають, слухати – слухають; сидіти – сидять, робити – робить*.

г) Формы минулого часу ся творять в русиньскім языку (на розділ од восточнославянських языків) двоякым способом: 1. сінтетічны (просты) лем з **л-** ового партіціпія, де субект часословного діяння або ставу є выражений особным містоназівником: *я, ты, він, она, оно, чітав, чітала, чітало; мы, вы, они чітали*; 2. аналітічны (зложены), кторы ся складають з **л-**ового партіціпія повнозначного

¹⁶ Порів. напр. Л. Булаховський, *Питання походження української мови* (Київ, 1956), с. 206.

часослова і форм індикатива презенса помічного часослова *быти* (*єм, єсь, сьме, сьте*), котры можуть мати в женьскім роді скорочену форму (**-м, -сь**): 1. *читав єм, читала єм (читала-м), читали сьме; читав єсь, читала єсь (читала-сь), читали сьте*. В 3. особі єд. і мн. ч. є нулова подоба помічного часослова: *читав, читала, читало, читали*. Аналітичны формы суть омного фреквентованішы, хоснованя простых форм дуже рідке.

д) Формы будучого часу ся творять аналітичным способом споїнєм формы інфінітива незавершеного вида повнозначного часослова і особных форм помічного часослова **быти** (*буду, будеш, буде; будеме, будете, будуть*): *буду робити, будеш спати, буде співати; будеме ходити, будете літати, будуть жыти*. Русиньскый язык не знає форм тіпу українського – *я читатиму*.

е) Русиньскый язык має дві формы кондіціонала: кондіціонал презенса і кондіціонал претеріта:

1. кондіціонал презенса є двоякый: *я бы написав: написав бы єм (написав бы-м)*. Він ся творить споїнєм часткы *бы* з синтетічнов або аналітичнов формов минулого часу а ціла ёго парадігма вызерать так:

я бы написав, -ла, -ло/ мы бы написали// написав, -ла, -ло бы єм (бы-м/ написали бы сьме;

ты бы написав, -ла, -ло/ вы бы написали// написав, -ла, -ло бы єсь (бы-сь)/ написали бы сьте;

він, она, оно бы написав, -ла, -ло/они бы написали// написав, -ла, -ло бы/ написали бы;

2. кондіціонал претеріта є знова двоякый: *я бы був написав; був бы єм написав (быв бы-м написав)* з парадігмов подобнов першій.

3 порівняня тых форм з восточнославянськыма языками выходить, же окрем форм тіпа «*я бы написав*», інших форм в них не є. Далшы формы в русиньскім языку ся творять так, як в западнославянських языках.

є) В русиньскім языку ся творять дві формы трансгресивів (часоприсловників): 1) часоприсловник теперішнёго часу (незавершеного вида) суфіксами **-учі, -ачі**: *читаючи, малюючи, сидячі, ріжучі, клячачі*; 2) часоприсловник минулого часу (завершеного вида) суфіксами **-вши, ши**: *написавши, упавши, піднявши, увидівши*.

ё) Формы часопридавників (партіціпій) в русиньскім языку суть три (зрідка штирі): 1. активный часопридавник теперішнього часу ся творить суфіксами **-уч-, -ач-**: *читаючи́й, пишу́чий, говоря́чий, сидя́чий*;

2. активний часопридачник минулого часу суфіксами **-вш-**, **-ш-**: *чітавший, несый, укравший, напікый*; 3. пасівний часопридачник минулого часу суфіксами **-н-**, **-ен-**, **-т-**: *прочітаний, договорений, закрытый, битый, запаленый, засвічений*; 4. пасівний часопридачник теперішнього часу має архаїчний характер і стрічать ся лем в текстах книжно-церковного характеру (видимый, любимый, хвалимый).

ж) Пасівны форми часослов суть двоякы: 1. описны (партіціпіалны), 2. рефлексівны (вертаны), котрых прімарнов функціов є обобщіня і анонімізація агенса: *єм хвалений, буду записаний, быв бы забитый; (окно) ся мыє, глядають ся (новы формы учіня)* і т. п.

з) Рефлексівна частка *ся* в русиньскім языку є (на розділ од українчіны) енклітічна, не є прикріплена к часослову, може стояти перед часословом і по нім, меджі нёв і часословом може быти вещь слов, бо ей позиція є залежна главно од актуального членіня речіня, напр.: *Я ся мыю. Мыю ся студенов водов. Я ся студенов водов каждые рано мыю. Молите ся каждый вечер? Я ся каждый вечер дуже довго молю.*

Присловники

Присловники в русиньскім языку ся творять подобні як в інших славянських языках од вшиткых повнозначных частей речі. Векшина адverbій є утворена од адьєктивів і субстантивів.

Од придавників присловники ся творять продуктивныма суфіксами: **-о**, **-і** (часто і алтернативно): *вдячно/вдячні, розумно/розумні, шумно/шумні, смішно/смішні, честно/честні, смутно/смутні, страшно/страшні*. При творіню суфіксом **-і** ся конечна согласна палаталізує. Дакотры з адverbій можуть мати лем єдну форму: *добрі, зле*.

Векшинов ся в русиньскім языку хоснує лем дерівачна морфема **-о**: *близко, высоко, глубоко, глупо, горячо, міцно, скоро, солодко, сухо, темно, тепло, тихо, чисто, ясно, щіро, весело* і т. п.

Далшов з дерівачных морфем є **-ы**, котра ся припоює к основі адьєктивів на **-скый**, **-зкый**, **-цькый** в споїню з приназивниками **по**: *по камаратьскы, по приятельскы, по французькы, по німецькы, по русиньскы, по польскы*. Тоты форми адverbій ся згоджують з аналогічныма присловниками в словенчіні.

В русиньскім языку (так як в інших славянських языках) є невелика група присловників утворених од субстантивных форм в

генітиві, акузативі ці локалі єд. числа в сполученні з приназивниками **з-, с-, за-, до-, од-** в функції префіксів або і без них, напр.: *збоку, здолы, зліва, завидна, завчасу, догола, довкола/доокола, водни, насилу, зараз, оддавна, дораз; дома, вчора, вечур, рано, горі, долов, бігом, боком, жартом, кроком, слідом* і т. п.

Є ту і група депрономінальних адвербій типу: *доку, доты, одколи, потім, дець, колись, якомь, даколи* (з незвичайним елементом **да-** як і у містоназивників типу *дахто, дашто*) і т. п.

Словотворіння

Єдним з основних засобів збагачення русинського мови є творіння слів.

Подля участі словотворчих афіксів в актах творіння слів способи словотворіння ся ділять на афіксальні і безафіксальні.

Русинський мови не має постфіксальний спосіб словотворіння, шчо впливає із збереження в ній нефіксованої позиції частки **ся** в речінню, котра ся вживає постпозитивно і препозитивно, значить нефіксовано на часослово, з яким ся знаходить в якихсь формально-семантичних відносинах.

I. Основним способом словотворіння в русинському мови є **афіксація**, т. є. творіння нових слів помочов суфіксів і префіксів. Виділяме три способи афіксального творіння слів:

а) творіння слів лем суфіксами (*млинарь, купець, жобрак, фотбаліста, столик, дубиско...*);

б) творіння слів лем префіксами (*нещастя, прадідо, півтопаньки, полокошуля...*);

в) творіння слів сучасно суфіксами і префіксами (*обдерати, підмащувати, обрізка, покладок, сородинець...*).

Окрем афіксів домашніх (**-арь, -ач, -ець, -тель; пере- без-, до-** і ін.), в русинському мови має тиж афікси запозичені (**-іста, -ант, -ер; анти-, архі-, діс-** і ін.), котры суть продуктивны при словотворінню інтернаціоналізмів.

II. При безафіксальних словотворних процесах ся вживають такы словотворны компоненти, як основы слів, слова в цілім і сполученні слів. Подля способу їх словотворного вживання в безафіксальнім словотворінню виділяме такы способи творіння слів:

а) усічення кінцевої частини слова або основы слова (функціонує найпродуктивніше при словотворінню називників од часослов: *бігати – біг, кричати – крик, плакати – плач*);

б) складовання (основ: *літопис, кулёмет, босоніж, горізнач, камінолом*; слов: *чорно-білий, кіловат-година, двадцятьрічний*);

в) аббревіація; в русиньскім языку тот спосіб словотворіня є непродуктивний, а аббревіатури в нїм екзистуючі то суть зыпожычіня: *Пліноспол, стінгазета, Газпром...*;

г) лексіко-сінтаксічне словотворіня; в сучаснім русиньскім языку не є продуктивне зливання, зростаня словных спойнь найчастіше ся односить к присловникам, чісловникам ці придавникам, якы суть давнішыма утворінями: *засвітла, потемрі, пятьсто, дваство, нижепідписаний, вышеспоминаный...*;

г) морфологічно-сінтаксічне словотворіня; переходжіня слов з єдної части речі до другої є і в русиньскім языку продуктивним спосібом словотворіня, а то як субстантівація: *учений, молодой, хворый, гласный, согласный*; так адвербіалізація: *кроком, замолода, вскакы, наголос, жыти на віру, вболікати ся без вкусу...*

Творіня слов суфіксами

Суфіксальный спосіб в русиньскім языку є основним спосібом творіня слов при штирѣх повнозначных частях речі: назывниках, придавниках, часословах, присловниках. Про недостаток міста, уведеме шпеціфікы суфіксального словотворіня подробніше лем у назывників. Даний спосіб словотворіня ся визначує пестростѣв словотворных суфіксів, подобных як в сусідніх выходославянських і западославянських языках, што є дане шпеціфічним поставлінѣм русиньского языка в переходній зоні меджі споминаныма языковыма групами. В якійсь мірі русиньске словотворіня є представлене в окремых лексіко-семантичных групах і суфіксами властными. Подобну характерістіку мож однести к суфіксальному словотворіню в рамках інших частей речі, як і к вшиткым вышеназваным спосібам словотворіня.

а) Творіня назывників

Назывники творять словотворно найрозвинутішу часть словной засобы. Система словотворных суфіксів є стабілізована, але поступно і в русиньскім языку ся здомашнюють дакотры суфіксы «европского» характеру, напр. **-ант** (*практикант, ділетант*), **-ент** (*дірігент, абонент*). Словотворны суфіксы ся споюють до груп подля семантичных крітеріїв, зато і вшиткы одводжены назывники ся

ділять подля семантичних критеріїв на: назви особ, назви предметів і настроїв, назви міста, назви властностей і назви дії. К тым групам належать назви женьських особ, назви з новым одтінком у значіню – здрібнілы (демініутівы) і збівшены (аугментатівы) назвы, громадны назвы.

Назывники ся творять од часословных, придавниковых і назывниковых основ посередництвом суфіксів:

А. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы діючої особи або назвы особ подля їх властностей, і ряду агентівных суфіксів, з яких бівша часть є полісемічных, і споюють ся з:

1. Часословныма основами: **-арь (-ярь)**: *писарь, малярь, пекарь*; **-ач (-яч)**: *копач, сіяч*; **-ак (-як)**: *жобрак, вояк*; **-аль**: *коваль*; **-аш**: *варташ*; **-ець**: *шпортовець, стрілець*; **-ник**: *мурник, полёвник*; **-тель**: *учитель, приятель*; **-ець**: *стрілець, косець*; **-ц-я**: *владця, заступця*; **-іц-я (-ніц-я)**: *служніця, чуждозложніця, робітніця*; **-іч**: *гасіч*; **-ырь**: *пастырь*; **-атор**: *агітатор, оператор*; **-ер**: *монтер, манажер*; **-ант**: *шпекулант*; **-ун**: *шпегун*.

2. Придавниковыма основами: **-ак (-як)**: *добрак, бідняк, середняк*; **-ник**: *гамішник*; **-іц-я**: *молодіця, парадніця, облюбеніця*; **-ець**: *сліпець, щастливець, мішанець*.

3. Назывниковыма основами: **-арь (-ярь)**: *дрітарь, столярь, поштарь, коминарь*; **-ан (-ян, -лян, -чан)**: *Смулничан, Дарян, Кіевлян, Пчолінчан*; **-ат**: *Азіат*; **-ак**: *силак, родак*; **-ник (-овник, -евник)**: *дражник, плуковник, дружествник, помічник*; **-ець (-овець)**: *Українець, вдовець, шпортовець, народовець*; **-ер**: *боксер*; **-ік**: *сатірік, академік*; **-ц-я**: *жалобіця, дозорця*; **-іц-я (-ніц-я, -ліц-я)**: *царіця, саміця, дябліця, сестреніця*; **-ір**: *касір, канонір*; **-ант**: *музикант, фабрикант*; **-ент**: *конкурент*; **-іст-а**: *клавіріста, каріка-туріста*; **-іт-а**: *гусіта, бандіта*.

Од споминаных назывників мужского роду ся творять назвы женьських особ із закінчінєм на **-а**: *кума, сусіда*; і з суфіксами: **-іц-я/ -ніц-я**: *помічніця, служніця*; **-к-а**: *учителька, дохторка*; **-ічк-а**: *хірургічка, філологічка*; **-овн-а**: *кралёвна*; **-езн-а**: *прінцезна*; **-ын-я**: *газдыня, колетыня, Грекыня*; **-х-а**: *сваха*; **-ад-я**: *попада*; **-ан-я**: *тещяня*. При словотворіню дакотрых назывників женьского роду можеме слідовати вживаня паралелных суфіксів: *старостка – старосткыня – старостица; председнічка – председкыня; прядка – прядкыня – прядильніця*.

Далшов групов суфіксів суть тоты, з помочов котрых ся од мужских призви́ск творять женьскы. В офіціалнім контактованю іде о додаваня закінчіня **-ова**: *Галташова, Кузмякова, Крайнякова*, припадно настає зміна в роді, поky іде о призви́ско у формі придавника: *Сухый – Суха, Мальцовский – Мальцовска*. В говорівім языку або в літературі ся стрічають і суфікси: **-ан-я**: *Галташаня, Гавриланя*; **-к-а**: *Крайнячка, Марковічка*; **-ул-я**: *Баникуля, Вовкуля*.

Б. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы предметів і настроїв, якы ся споюють з:

1. Часословныма основами: **-ак (-як)**: *держак, маяк*; **-л-о** (під впливом западославянських языків **-дл-о**, **-адл-о**): *шыло, глядило, терло, світло, мыдло, сновadlo, черьпадо*; **-лн-я**: *спалня, їдалня*; **-арн-я**: *друкарня, пекарня*; **-анк-а**: *гаданка, ховзанка*; **-нок**: *пакунок, малюнок, рахунок*; **-ч (-ач)**: *дірковач, пекач*; **-ачк-а**: *скушачка, вертачка*; **-ик (-ник)**: *лівик, пилник, дійник*; **-к-а**: *січка, ворожка, утерка*; **-іц-я**: *терліця, гребліця*; **-інь**: *поломіль, гребіль*; **-ив- (-ів)-о**: *пиво, паливо, печіво*.

2. Придавниковыма основами: **-ець**: *камінець*; **-іц-я**: *океніця, чорніця*; **-ічк-а**: *спіднічка*; **-як**: *округляк*; **-ин-а**: *студенина, змерзлина*; **-изн-а/-ізн-а**: *дідовизна, отчізна*; **-інк-а**: *палінка*; **-ок**: *жовток, білок*.

3. Назывниковыма основами: **-ак (-як)**: *ребриняк, драбиняк*; **-ань**: *гартань*; **-арь**: *букварь*; **-арн-я**: *січкаря*; **-ник**: *смітник, квітник*; **-ок**: *покладок, молоток*; **-адл-о**: *зубадло*; **-ніц-я**: *кружніця, яйніця*; **-нічк-а**: *леднічка, морознічка*; **-інь**: *перстіль*; **-ічк-о**: *топорічко*; **-іц-я**: *ременіця, сонячніця*; **-янк-а**: *землянка, склянка*; **-ин-а**: *свінина, кочанина*; **-ін-а (-чін-а)**: *русчіна, словенчіна*; **-енк-а**: *часенка, подобенка, піняженка*.

В. Суфікси, з помочов котрых ся творять зобшуючі і абстрактны назвы, якы ся припоюють ку:

1. Назывниковым основам: **-ств-о**: *братство, дітинство, злодійство*; **-к-а**: *дрітарька, столярька*; **-ізм**: *руси́нізм, патріоті́зм, соціалі́зм*; **-іад-а**: *олімпіада, спартакіада*; **-аж**: *літраж, метраж*.

2. Придавниковым основам: **ін-а/-ин-а**: *величіна, далечіна, давнина, старина, новина*; **-ость**: *радо́сть, старо́сть*; **-от-а**: *добро́та, тепло́та, брыдо́та*; **-об-а**: *староба, хвороба, довжоба*; **-ка-а**: *шырька, довжка, грубка*.

3. Часословным основам: **-н-я (-ін-я)**: *спаня, писаня, ходжіня, саджіня, сиджіня*; **-я**: *битя, питя, латя*; **-б-а**: *стрі́льба, служба*,

жалоба; -от-а: робота, правота; -тв-а: женитва, молитва; -не: стравне, выкупне, выпалне.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы міста, які ся припоюють ку:

1. Часословным основам: **-арн-я**: *пекарня, конзерварня, клеярня; -к-а: сыпка, складка; -л-о: мочіло.*

2. Назывниковым основам: **-ник**: *березник, дубник; -н-я (арн-я): котелня, тепларня, сінарня, винарня; -овн-я: прачовня; -ніц-я: книжніця, пивніця, станіця; -инець: старобинець, сиротинець; -иск-о (-іск-о, -ениск-о, -аниск-о): смітиско, боїско, ставениско, бандурчаниско, конопляниско; -анк-а (-янк-а): жытнянка, бандурчанка, кендерічанка.*

При словотворіню дериватів – назв міста є призначне поширене функціонування суфікса **-иск-о**, шпеціфічного і домінуючого при творіню назв поля спід польногогосподарьской културы (*конопляниско, бандурчаниско*). Суфікс **-иск-о** є призначный скоріше про западославянськы языки, зато окреёво фунгує в западных русиньскых діалектах, причім у виходных діалектах є фреквентованішыи суфікс **-анк-а** (*жытнянка, коноплянка, вівсанка, кендерічанка*). Подобно, під впливом словенського языка, в русиньскых діалектах ся стають фреквентованішы слова зо суфіксами на означіня міста **-арень** (*лекарень, конзерварень*), **-арк-а** (*бетонарка, дрыварка*), які вытісняють домашній суфікс **-арн-я**.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы властностей, які ся припоюють главно ку:

1. Придавниковым основам: **-об-а: староба, гнилоба; -от-а: доброта, густота; -ств-о: шаленство, лінивство; -ацтв-о: добрацтво, шаленяцтво; -я: позваня, поволіня; -ость: слабость, малость, безпечность; -інь: шырочінь, высочінь.**

Д. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы дії, і споюють ся з:

1. Часословныма основами: **-н-я: бігання, доїня; -от: бухот, вискот; -от-а: правота; -б-а: орьба, плавба; -ачк-а: полёвачка, рабавачка.**

Часте ту є і словотворіня з нуловым суфіксом: *біг, скок, рев...*

Е. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы з новым одтінком у значіню.

Іде о суфікси субектївного оцінёваня 1. і 2. ступнів, причім основны значіня дериватів з нима суть: а) зменшеность, здрібнілость і позітівне субектївне оціневаня; б) збівшеность (згрубілость, зневажливість) і негатівне субектївне оціневаня.

а) Суфікси на означіння здрібнілості і позитивного субективного оцінювання ся звязують лем з творними назывниковыма основами:

-ик/-ік: *братик, столик, хлопчик, зайчик*; **-ок, -очок:** *листок, кілок, вершок, колючок, дзвіночок*; **-к-а (-о):** *головка, сітька, ушко, перко*; **-ічк-а:** *сестрічка, мамічка*; **-очк-а:** *квіточка, дівочка*; **-енк-а:** *студенка, зоренка*; **-оньк-а:** *рыбонька, головонька*; **-а (-я):** *возича, куря*; **-атк-о:** *качатко, мисятко*.

К шпеціфікам в даній категорії словотворіння належить функціонування суфікса на означіння молодых істот і малых предметів **-а (-я):** *качка – кача, мачка – мача, хустка – хустя, ножик – ножича*.

б) Суфікси на виражіння негативной субективной оцінки, які ся споюють переважно з назывниковыма а рідше – з часословныма і придавниковыма основами:

1. З назывниковыма: **-аль:** *носаль, горбаль*; **-иск-о:** *дідиско, бабиско, псиско*; **-иш-е:** *стромище, долище, бородище*; **-уг-а (-юг-а):** *пиячуга, цитанюга*; **-изн-я:** *бабизня*; **-ив-о:** *мясиво, желізіво*;

2. З часословныма: **-ан:** *лежан*; **-ун:** *ёйкун*; **-юх:** *валюх*.

В даній групі словотворіння і русинський язык ся визначать варіантностей характеристикних суфіксів, значить, же слово із семантиков збіжености мож творити дакількома суфіксами, напр.: *головач, головаль; дідиско, дідище; мясиво, мясиско, мясище*.

Є. Суфікси, з помочов яких ся творять громадны назвы, ся припоюють ку:

1. Назывниковым основам: **-ич-а, -нич-а:** *малинича, ягоди́нича*; **-ник:** *березник, дубник*; **-я:** *прутя, скаля*; **-ств-о:** *людство, школство*; **-ін-я:** *бандурчіня, фасоліня*;

-ин-а (-овин-а): *звірина, грабина, дубина, садовина*; **-івл-я:** *конарівля, копачівля*;

-янк-а: *былянка, капуста́нка*; **-ач (-яч):** *хробач, погниляч*.

2. Придавниковым основам: **-ин-а:** *ярина, озимина*.

Як релевантний словотворний елемент при творіню громадних назв в русиньскім літературнім языку на Словеньску мож означити і притиск: *ска́ла – ска́лы – скаля́, па́пірь – па́пірі – папі́ря, ка́мінь – ка́міні – ка́міня...*

б) Творіння придавників

Суфіксальным способом ся творять якостны, односны і присвойны придавники.

Суфікси якостных придавників ся припоюють к:

1. Назывниковым основам: **-ав-** (**-яв**): *жылавый, діравый, качуравый*; **-аст-** (**-яст-**): *вугластый, попілястый*; **-ат-**: *головатый, бородатый, носатый*; **-ив-**: *лінивый, плаксивый, правдивый*; **-ист-**: *конаристый, доджанистый*; **-н-**: *радостный, розумный, спокійный*; **-ован-**: *квіткований, діркований*; **-оват-** (**-ёват-**): *жыловатый, волёватый*; **-овит-**: *ідовитый, працюватый*.

2. Придавниковым основам: **-езн-**: *величезный, грубезный, довжезный*; **-іцк-**: *добріцкый, маліцкый, біліцкый*; **-еньк-**: *сивенький, чорненький*; **-оньк-**: *дрібонький, тононький, крегонький*.

3. Часословным основам: **-н-**: *залежный, згубный*.

Суфікси односних придавників ся припоюють к:

1. Назывниковым основам: **-н-**: *народный, літний, водный*; **-ан-** (**-ян-**): *бандурчаний, вовняный*; **-ов-** (**-ёв-**): *березовый, липовый, полёвый*; **-ьск-** (**-ск-**): *морьський, містьський, пряшівський*; **-ушн-**: *зимушній, літушній*; **-алн-**: *театральный, формальный*; **-арн-**: *дисциплінарный, легендарный*; **-івн-**: *інітінктивный, масівный*; **-ічн-**: *географічний, педагогічний*.

2. Часословным основам: **-н-**: *пересувный, приставный*.

3. Присловниковым основам: **-н-**: *вечерный, ранний*; **-шн-**: *вчерашній, вонкашній*.

4. Чісловниковым основам: **-ак-** (**-як-**): *четверакый, шесторакый, двоякый, троякый*.

Суфікси присвойных придавників ся припоюють лем к назывниковым основам: **-ів-** (мужского роду) / **-ин-** (женьского роду): *братів, няньків, мамин, бабин*; **-ій** (**-ачій**, **-ячій**): *вовчій, качачій, рыбацій*; **-ов-**: *слоновый, тігровый*; **-івск-**: *дідівський, няньківський*.

в) Творіня часослов

Суфікси часослов ся припоюють главно к:

1. Назывниковым основам: **-і-**: *дівчіти, парібчіти*; **-и-**: *фарбити, хвалити, славити*; **-ова-** (**-ёва-**): *майстровати, кралёвати, полёвати*; **-а-** (**-я-**): *брати (ся), слухати, вечеряти*.

2. Придавниковым основам: **-і-**: *синіти, рудіти, лысіти*; **-и/-ы-**: *білити, веселити, вужыти, близыти*; **-а-**: *тонишати, куртишати*; **-ова-**: *радовати, миловати*; **-ну-**: *глухнути, сліпнути*.

г) Творіня присловників

Суфіксальным способом ся творять присловники од:

а) основ якостных придавників з помочов **-о** (**-ё**): *ясно, красно,*

мужнє, порожнє; -і-: добрі, важні, шумні; -оньк-, -еньк-, -оніньк-, -іцк- (здрібніло-пестливі форми): тихонько, дрібненько, тихонінько, добріцко, маціцко;

б) од називників з помочов суфікса **-ом**: *кроком, часом, боком.*

Творіння слов префіксами

а) Творіння називників

У префіксалнім словотворі називників мож слідовати дві тенденції: з єдного боку, страта продуктивності і семантичної виразності менних префіксів, а з другого боку – росшыріння словотворних можностей префіксів, які ся збігають з приназивниками, і пожычених префіксів. Називники ся творять з помочов префіксів домашніх і пожычених.

З домашніх префіксів найфреквентованішы суть: **над-, під-, при-, пре-, пред-, пере-, перед-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-/поло-:** *надвыроба, підрозділ, призвук, пречудо, перевыхова, передмісто, безнадій, доісторія, загранича, покрик, выкрик, незгода, півправа, півбіда, полотрамкы, полокошуля.*

В русиньскім языку функціонують пожычены слова з інтернаціональнымы префіксами: **ана-, анти-, архі-, де-, віце-, діс-, екто-, екс-, екстра-, ім-/ін-, інтер-, ко-/ком-, кон-, контра-, про-, прото-, ре-, суб-, супер-, ультра-:** *анабаза, антівірус, архієпіскоп, денаціоналізація, віцепрезидент, дісгармонія, ектогенеза, експрезидент, екстремода, імміграція, інваріант, інтерлінгвістика, коадаптація, компатріот, контекст, контрабанд, протектор, протоігумен, реоптація, субконтинент, супергенератор, ультрамікроскоп.*

б) Творіння придавників

Подобно як називники, і придавники ся творять помочов домашніх і пожычених префіксів. З домашніх бівша часть є старого походжіня: **пра-, су-, пре-, пред-, без-/бес-, небез-/небес-, до-, за-, з-, над-, не-, перед-, під-, по-, при-, поза-, общо-, поло-:** *праруський, сумірний, предобрый, предвічний, безногий, бесспорный, небесхыбный, довойновый, заграничний, задовгий, зьявный, надокенный, надхмарный, передволебный, підводный, подорожний, прикладный, позавчешній, подовговастый, неконечный, общоосвітний, палогрубый.*

Пожичены придавниковы префікси ся збігають з називниковима: **а-, анти-, архі-, діс-, квазі-, про-, сін-, супер-, ультра-:** *аморальный, антибактериальный, архиепископский, диспропорционный, квазінаучный, прорусиньский, сингенетичный, суперсучасный, ультравысокий.*

в) Творіня часослов

При словотворіню часослов з помочов префіксів ся вивжывають шыткы префіксы, а то і такы, котры не функціонують як паралелны приназівники (**вы-, роз-/рос-**).

Із домашніх префіксів в часословнім словотворі беруть участь:

в- (во-)/у- (уво-), вы-, од- (одо-), до- (ді-), за-, з- (зо-, зі-, із-)/с- (іс-, со-), на-, над- (надо-), о-, об- (обо-), пере-, перед-, пре-, пред-, під- (підо-), по-, при-, про-, роз- (розо-)/рос-: *ударити/ударити, войти/увойти, выбігнути, однести, одобрати, добити, дістати, заробити, зробити, зостричі, зістати, ізмыти, сфарбити, ісфалшовати, соединити, набрати, надвигнути, надогнати, обыйти, оббити, обограти, перенести, передплатити, преспати, представити, підпалити, підобрати, покрыти, попозерати, прибігнути, проповідати, розрізати, розорвати, розкרוїти.*

Ітернаціональных часословных префіксів ся вжывать порівнано менше як називниковых, напр. **де- (дез-), діс- ре-:** *денаціоналізувати, дезорьєнтовати, дискваліфікувати, реорганізувати* і нима ся творять главно чужжі слова.

д) Творіня присловників

Присловники ся творять од:

а) називників з приназівниками-префіксами: **в/в-, на/на-, по/по-, з(зо)/з-(зо), до/до-, од/од-:** *в зимі – взимі, на верьху – наверху, по добрім – подобрім, з небес – знебес, зо споду – зосподу, од рана – одрана.*

б) придавників в спойню з приназівниками-префіксами: **на-, не-, пре-:** *набіло, немило, пребогато.*

в) од присловників з приназівниками-префіксами респ. префіксами: **од/од-, до/до-, по/по-, поза/поза-, на/на-; за-, пре-:** *од днесь – одднесь, до теперь – дотеперь, по завтра – позавтра, поза вчера – позавчера, на спак – наспак; завелё, замало, предобрі, прелюбо.*

г) од містоназівників в сполученні з приназівниками або частками: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк*.

Префіксално-суфіксалне словотворіння

Префіксално-суфіксалний спосіб є одним з способів словотворіння у називників, придавників, часослов і присловників.

а) Творіння називників

Префіксално-суфіксалним способом є утворена частина одназівникових і одчасословних утворінь, оформлених префіксално-суфіксалними парами: **пере-, об-...-к-**: *перезрызка, обрізка*; **со-...-н-**: *сокласник*; **о-...-е (-є)**: *орішець, окраєць*; **роз-...-к-**: *розвалка*; **рос-...-а (-я)**: *роспутя*.

В основі бівшій частини префіксално-суфіксалних утворінь лежать приназівниково-називникові злуки, припоєні до називникових або часословних основ, які ся оформляють слідуючими парами: **за-...-ічк-, -а (-я)**: *заушнічка, Закарпатя*; **під-...-н-, -ин-, -а (-я)**: *підбородник, підхвостина, Підкарпатя*; **при-...-а (-я)**: *прислова, Прикарпатя*; **за-/при-...-ок-**: *запяток, припецьок*; **при-...-ник-**: *приназівник*; **під-...-ок-**: *підпалок*; **по-...-ок-**: *покладок*; **по-...-ц-я**: *порадця*.

б) Творіння придавників

В русиньскім языку екзистує мало придавників утворених суфіксално-префіксалним способом, обычайно суть то історичні утворіння од часословних і називникових основ з помочов префіксално-суфіксалних пар: **о-, об-, су-...-н-**: *обачный, обшырный, сучасный...*

В сучаснім русиньскім языку префіксално-суфіксалні придавники ся творять од приназівниково-називникових злук, злук часослова з частков **не**, а тыж од дакотрых називникових і часословних творних основ. Спомеджі придавникових суфіксів найфреквентованішыма суть: **-н-, -ов-, -ан- (-ян-), -ьск-, -зьк-, -ічн-, -лив-, -лн-, -овн-, -аньск- (-яньск-)** і цілий ряд префіксів приназівникового походжіня, з яких про дакотры є характерістична словотворна синонімія а) повна або б) часточна: напр. а) префікси **до-** і **перед-**; **над-** і **понад-**, з яких фреквентованішы суть

перед- і **над-**; б) **над-, по-, при-**. Найчастіше ся вживають слідуєчі: **без-/бес-**: *безафіксний, бессмертный*; **од-**: *одчасословный, одвікий*; **до-**: *добуржоазный, дохристіанський*; **за-**: *загранічний, закарпатський*; **меджі-**: *меджіштатний, меджівойновий*; **на-**: *назорний, набоженський*; **над-**: *надгробний, наддунайський*; **перед-**: *передярний, передмаївий*; **під-**: *підземний, підводний*; **по-**: *пообідній, пореволучний*; **поза-**: *позавчешаїний*; **при-**: *приміський, прибережний*; **проти-**: *протиштатний, протитанковий*; **мімо-**: *мімошкольський*.

Частка-префікс **не** ся сполує переважно з префіксальними часословними основами завершеного виду а рідше – беспрефіксальними часословними основами незавершеного виду: *незламний, незабытий, непроглядний, непосидний*.

в) Творіння часослов

Префіксально-суфіксальним способом часослова ся творять одменних (називникових, придавникових, містоменникових і числовникових) і часословних основ.

Часослова утворені од мен

Найпродуктивніше є творіння часослов префіксально-суфіксальним способом од називникових і придавникових творних основ. Найшырше можности творити словотворні пари з префіксами мають часословні суфікси **-і-** (**-и-**, **-ы-**).

К найпродуктивнішим префіксам належать:

з-/с-: *збогатити, спільнити*; **у-**: *уточнити, удобрити*; **вы-**: *выпорожнити, выкорінити*; **од-**: *оддовжыти, одважыти*; **за-**: *залюднити, заводнити*; **на-**: *надымити, насытити*; **о-/об-**: *обалити, о/б/шалити, оббити, обдурити*; **по-**: *полегшыти, потурчіти*.

К меншепродуктивним належать: **під-**: *підвышити*; **при-**: *приблизжыти*; **про-**: *продовжыти, прорідити*.

Малопродуктивні суть одадьєктивні часослова із суфіксами **-а-**, **-ова-** і префіксами **-по-**, **за-**: *поліпшити (ся), поменишати, загартувати, загамувати*.

Малопродуктивне є префіксально-суфіксальне творіння часослов од містоменників і числовників: *подвоїти, потроїти, переінакшити, присвоїти, роздвоїти*.

Часослова утворены од часослов

Префіксално-суфіксалным способом од часословных основ утворена порівняно невелика група часослов. Найпродуктивнішими словотворними типами суть префіксално-суфіксалні пари: **по-, вы-, під-, при-, пере-...-ова-**: *поспівовати, посвистовати, покриковати; вывідовати (ся), вымазовати, выплесковати; підкреслювати, підхлиповати, підкачовати; притаковати, пригварювати (ся); перескаковати, перекручовати*. Очевісно, під впливом словенського языка функціонує в русиньскім языку дакілько слов із зложенов морфемов **зне-**: *знешкодити, зненавидіти, зневажыти*.

Префіксално-суфіксалні пари, які ся припоюють к творным часословным основам, розлічно модифікують їх значіння: мінять або інтензіту дії, або характер ей реалізованя в часі: *храмати – похрамовати, кашлати – покашловати*, або вносять до них значіння суб'єктивного оцінюваня: *сидіти – посидьковати, лежати – полежковати, пити – попивковати*.

г) Творіння присловників

Найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню присловників є сполія приназивників-префіксів **на-, в-/у-, по-** найчастіше із придавником, часопридавником, присловником із суфіксом **-к-**: *навыкручанкы, назверткы, в/у/потемку, украдомкы, постоячкы, посліпачкы, посидячкы, подоброткы, пошепкы*.

Присловники ся творять і од містоназивників з помочов приназивника **по**: *по нашім, по твоім*; подобно і од придавників, напр.: *по приятельскы, по русиньскы*; од числовників, напр.: *по перше, по двоє* і ін.

Лексіка

Характерістіку русиньской лексіки зачнеме дакус нетрадічно, кедь такой на зачатку уведеме, же:

1. Основный словный фонд (основна словна засоба) русиньского языка є выразні славянський, респ. праславянський.

2. Не вшиткы слова славянського походжіня суть в русиньскім языку такы, котры бы він мав прямо з праславянського языка як лексеми або такы, котры ся в історічнім розвою русинчіны одводили од перевзятых праславянських лексем. Найшырший пласт

славянських слов не перевзятых прямо з праславянського творять сполучны слова із словами выходословенських діалектів і слова перевзяті із літературної словенчини і приспосібені русиньським фонематичним і граматичним законам.

3. З перевзятых слов неславянського походжіня є велике проценто т. зв. культурных европеїзмів грецько-латинського походжіня, дале то суть германізми, гунгарізми і дакотры інші.

К таким заключінням можеме прийти на основі дотеперішнього історичного і порівнюючого выскуму словной засобы славянських языків, котрый дає можность як реконштрукції обсягу і россягу праславянської лексіки і наслідства той лексіки в єднотливых славянських языках, так і формованя шпеціфічної засобы слов єтнотливых славянських языків як якоїсь «надставбы» старої праславянської лексіки.

Кедь будеме в одношіню к русиньському языку виходити із знамой роботы славісты і богемісты Ф. Копечного¹⁷ (але тыж з работ інших лінгвістів)¹⁸, так треба конштатовати, же в сучасных славянських языках є коло 2000 слов основной словной засобы (основного словного фонду), котры суть будь цалком (формално і семантично) або холем часточно ідентічны. Переважну векшину той лексіки творить праславянське лексікальне наслідство, лем коло 20 з них было взятых до хоснованя в попраславянськїм періоді, т. зн. по X. сторочу.

¹⁷ František Kopečný, *Základní všeslovanská slovní zásoba* (Praha, 1981).

¹⁸ А. С. Мельничук, ред., *Историческая типология славянских языков. Фонетика. Словообразование. Лексика и фразеология* (Киев, 1986); О. С. Мельничук, ред., *Вступ до порівняльно-історичного вивчення словянських мов* (Київ, 1966); А. Е. Супрун и А. М. Калюта, *Введение в славянскую филологию* (Минск, 1981); О. М. Трубачев, *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* (Москва, 1974); П. А. Кондрашов, *Славянские языки* (Москва, 1956); А. П. Жуковская, Н. Л. Тарабасова, ред., *Восточнославянские языки: Источники для их изучения* (Москва, 1973); П. Я. Черных, *Очерк русской исторической лексикологии. Древнерусский период* (Москва, 1956); K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků* (Praha, 1960 a 1962); Bernard Comrie and G. C. Corbett, *The Slavonic Languages* (London and New York, 1993); Y. M. Kořinek, *Od indoerópskeho prajazyka k praslovenčine* (Bratislava, 1948); A. Lamprecht, *Praslovanština* (Brno, 1987); F. Kopečný, *Etymologický slovník slovanských jazyků: slova gramatická a zájmena* (Praha, 1973); R. Večerka, *Základy slavistiky a rusistiky* (Brno, 1987); V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (Praha, 1957).

Порівнюючі русинську лексіку з різних атласів і словників¹⁹ із лексіков в спомянутых роботах Ф. Копечного, Р. Вечеркы і многих інших ся указує, же в русиньскых діалектах Словакії є ситуація подобна тій в остатніх славянських языках, т. зн. же скоро вшиткы із высше спомянутых 2000 цілославянських слов фунгують і в русиньскім языку. Докінця векшину слов додатку 2-го видання публікації Ф. Копечного²⁰ найдемо і в русиньскім языку, напр.: *головня, перестати, пригода, приклад, пророк, щастя, сикати, сусік, кросна, свербіти, пырскати* і др.

І кедь подля думкы многих лінгвістів (порів. напр. А. Мельничук, Ш. Ондруш і др.)²¹ іщі тяжко дефінітивні становити множество праславянської лексіки і захованя праславянського словного фонду в єднотливых языках про різны методологічны і теоретічны тяжкосты, важность ёго рішіня зістає неспорным. Бо выразным знаком захованой праславянської лексіки в славянських языках (включно русиньського языка) є факт, же будучі значні різnorodнов подля свого характеру, є переважні єднотіпна своєв приналежностєв к основному словному фонду і підлігать лем мінімалным змінам в порівнанню з іншыма слоями лексіки.

Захована праславянська лексіка в русиньскім языку продовжує повнити централну функцію в ёго словниковім фондї, означуючі явы духовного і фізичного жывота, природы, як назвы частей ландшафту, частей дня, року, хвілі, назвы металів, латок, частей тіла, слова на означіня родинных і родовых одношінь, господарську чінность людей, назвы виробных настроїв, худобы, домашніх і лісных звірят, ростлин, слова означаючі сполоченьскый живот людей, фізичны властности, велику групу часослов, велику групу адьєктивів, місто-назывників і т. д. Наприклад: *земля, глина, вода, стрібро, злато, сіль, пісок, ріка, море, долина, вітор, молга, додж, гвізда, звізда, сонце, день, ніч; бляха, бык, пчола, голуб, кобыла, корова, коза, муха, вівця, павук, рыба, сорока, сова, свиня, віл, ворона, вовк, жовна; явор, береза, черешня, дуб, хрін, коноплі, куколь, коприва, липа, лен, мак, орїх, отава, овес, просо, ріпа, верьба; плод, колос, солома,*

¹⁹ Позерай долов в бібліографії: б. Панько (1994); в. Ганудель (1981, 1989, 2001), Латта (1991).

²⁰ František Kopečný, *Základní všeslovenská slovní zásoba*, s. 6.

²¹ Мельничук, *Историческая мунология*; Š. Ondruš, „*Praslovanský základ slovenčiny v slovnej zásobe*“, In: *Studia Academica Slovaca*, t. 5 (Bratislava, 1976).

полова, сіно; чало, душа, голова, зуб, ніс, локоть, ребро, ухо, вымня, жовч; глухий, голодный, кров, кыравый, плач, голос, слыза, сытый, здравый, жывый; їсти, лизати, пити, плювати, пердіти, смердіти, крічати, квічати, выти, спати, дримати, гынути, плакати, боліти, мерзнути; мокрый, сухой, теплый, холодный, мягкий, твердый, легкий, острый, тупый, солодкий, тихый, бідный, чорный, ясный, зеленый, жовтый; гнів, страх, радость, жалость, грїх, поміч, слава, тайна, зло; бог, рай, сятый, вівтарь; граблі, мітла, мотыка, ножик, плуг, серьп, топір; кухня, котел, пец, дно, огонь, іскра, дым, мед, молоко, мясо, віск, піна, полотно, прут, кіл; мати, мачоха, сын, брат, сестра, дітя, дітина, дітвак, гость, краль, люде, приятель, сусід, чудный, вдовець, внук, пекарь; я, ты, мы, вы, мій, твій, наш, ваш; еден, два, три, пять, сім, десять, сто, меджі, над, не і много далшых. Подробно групування праслав. лексіки на семантичні поля поз. И. Леков і О. С. Мельничук²².

І кедь висока усталеность сполочного праславянського лексикального фонду во вшытких славянських языках їх зближує, але при ушыткій близкості сучасных славянських языків в одношіню заховань праславянського лексичного фонду суть меджі нима і значны розділы. Подля Ф. Копечного найвеце заховала тот фонд словенчіна а найменше – македончіна²³. Мы сі доволиме твердити, же русинський язык є з того погляду лем кус за словенчінов, але перед чеськым языком. Тото підтверджує нелем механічне зрахованя захованых праславянських лексем, але тыж аналіза найфреквентованішых слов в словенчіні (зроблена Ш. Ондрушом)²⁴ і в українчіні (зроблена А. Мельничуком)²⁵.

Ш. Ондруш твердить, же ступень захованя праславянського лексикального фонду мож указати і іншым методом, як то зробив Ф. Копечный, а то штатістіков одношіня старых славянських слов і пізніше перевзятых слов подля їх фреквенції в языку. Выходячі з работы Й. Містріка²⁶ о фреквенції слов в словенчіні Ш. Ондруш зістив, же меджі першыма сто найфреквентованішыма словами є

²² И. Леков, *Единство и национально своеобразие на славянските езици в техния основен речников фонд* (София, 1955); Мельничук, Вступ.

²³ Kopečný, *Základní všeslovenská slovní zásoba*.

²⁴ Ondruš, „*Praslovanský základ*“.

²⁵ Мельничук, *Историческая типология*.

²⁶ Jozef Mistřík, *Frekvencia slov v slovenčine* (Bratislava, 1969).

99 слов праслав. походжіня, лем 1 слово *мусіти* є перевзяте (але іщі на зачатку розвитку слав. языків із німецького), в другій стовці найфреквентованіших слов є сітуація єднака (99 – 1 – слово – *хвіля* з німецького перевзяте в старшій добі), в третій стовці найфреквентованіших слов є сітуація знову така (99 – 1 – слово *народ* – грецько-латиньского пох.). Тото указує на факт, же захованы праславянськы слова патрять не лем до основного словного фонду, але суть і найфреквентованішы.

Кедь сьме порівнали тых 300 слов з русиньскыма, зістили сьме, же ушыткы ся находять і в русиньскім языку, што свідчить о близкості нашої лексікы із словеньсков (без становління фреквенції тых слов).

Кедь сьме таке порівняня зробили із 300 найфреквентованішыма словами українського языка, так ту была скоро повна згода з лексіков праславянського походжіня, але порівняня із словами, котры не патрять к праславянському фонду (а тых ту было омного веще як в словенчіні 29) дало такый выслідок, же в нашім языку з них 19 ся не находить (напр.: *обличчя, людина, раптом, завжди, кімната, наче, гетьман, мить, ніби, розмова* і др.), а дакотры ся хоснують лем в позміненій подобі (напр.: *жінка – жена, хіба – хыбаль, справді, досправды, хвилина – хвілька, останній – остатній, зрозуміти – порозуміти, машина (авто) – машина (влак)* і др.).

Уж тото порівняня (а мож бы было увести много далшых) указує, же погы іде о лексіку молодшого слоя, ту уж є сітуація інакша. Поменованя предметів або явів, котры были в славянськім світі знамы і росшырены аж в нескоршім, історічно новшім часі, мають русиньскы діалекты сполочны главні з выходнославацькыма діалектами, погы найстарша русиньска лексіка, маюча своє коріня в праславянськім языку, є векшинов ідентічна з выходнославянськов лексіков.

Выходячі з робот Габовштыяка, Дзендзелівського і далшых лінгвістів²⁷ і на основі наших выскумів можеме твердити, же

²⁷ А. Habovštiak, *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov* (Bratislava, 1993); Й. О. Дзендзелівський, *Українсько-західнословянські лексичні паралелі* (Київ, 1969); Борис Д. Грінченко, *Словарь української мови*, 1-4 т. (Київ, 1907-1909); F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese* (Bratislava, 1953); Samo Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (Turčiansky Sv. Martin, 1906); M. Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí* (Banská Bystrica, 1924). Позерай долов в бібліографії: б. Дзендзелівський 1958-1993; в. Верхратський (1899-1901).

великий слой русиньской лексикі є сполочный з выходнословачькыма і польскыма діалектами, але не є характерістичный про остатні літературны выходнославянськы языки. З множества прикладів выбераме: *барз, бискуп, боїско, боцан, брытов, буяк, варкоч, векий, вельможный, веце, велё, частка, вінчовати, ворга, воргать, вишелякий, вишелячина, ушыток, гадваб, гардый, гардо, гача, гев (гевка), гей, глядати, глобити, глубо, гнедь, годинка, гута, тамба, гратя, дыля, дышель, дійник, драбина, дротарь, дудкы (грошы), дуркати, жебы, жнива, заголовок, замішка, зась, зварька, стык, Янко, ярець, ярёвати, кады, капры, каправый, качати, кедь/кідь, кешеня, кламати, кланіця, корназ, шмытня, когут, корба/корбля, коцур, кросна, лавка, левча, навпа/налпа, мішкар (мішкова), мыдло/мыдлити, нараз, обыстя, офіра, палинка/палінка, парох, пацёркы, пергач (netopier), під, пішник, плаца, плюца, повала, повойник, подля, покрутка, поливка/полівка, половка, потак (на цівки), праві, прядкы, псота, райбати, рам, рано, редьков, роля, розвора/звора, сіменець, січкаря, sklep, skleparь(-ка), слыхы, смык, сніці, стром, студня, студник, тады, трафити, труна, тунё, утерак, ушытко, фурик, хвіля, хлоп, ховати, худобный, цінтерь, ціпы, чепіга, чалнок, шатя/шматя, шваблик, шыковный, шумный, шумно/шумні, шуфлада/шуфладка і много далшых.*

Лем русиньско-выходнословачькы паралелы мож демонштровати на таких прикладах: *белавый, блана (на окні), брадло (stoh), бранка, вайцак/вайчак, верабоже, вец, градська (грац'ка), да (дахто, дашто, даколи, дагде, даякий, нигда/нігда), дас (asi), дораз, дротарити, дротовати, заглавок/заголовок, закла, джвередло, зубадла, краль, кралёвна, крижом, кристакрижом, куковка, кутач, лада, мерьковати, мыдловина, наглавник/воглавец, нацева/націва, ноле, оле/одем, планка, порток, спрічати ся, спрічний, стромик, фрічка, холем, цмор, чертеж, чухати і многы далшы.*

Шпеціфічны лексікальны знаки єднотливых славянських языків може скоріше як в самій лексіці мож найти в области словотворіня, в ізучіню шпеціфічных дерівачных средств або поступів.

Мы вже скоріше твердили, же і в русиньських діалектах Словакії є дость велика група слов, котра ся не заховала ані в єднім выходнославянськім языку, котра му додає пунц особитости²⁸. Суть то слова тіпу: *билник/билінь, волосні, сновати, колішнята, нанашко,*

²⁸ Ябур, „Дакотры знакы“.

пліча, курчак, пішник, пыртъ, стрычний брат, тітчаний брат, ямарь, діл, диля, полонина, ріни, лазиво, табішка, порток, повала, пуджало, валёк, бігляйз, чей (ачей), під (рус. *чердак*, укр. *горище*) і т. д.

В контроверзній реакції на тоту статтю З. Гануделёва²⁹ аргументує тим, же скоро вшиткы тоты слова суть і в різних українських словниках. Лемже авторка забывать або не хоче знати, же в тых словниках суть уведжены як діалектны і лем зато, же авторы тых словників поважають русиньскы діалекты за діалекты україньскы (як і авторка той статі).

В русиньскім языку здомашніло много пожыченых ці перевзятых слов. Єден із барз старых лексичных пластів творять слова, споєны з валашсков колонізаціов (12.–14. ст.), напр.: *ватра, ватралька, кошара, кошаровати, кляг, клягати, телетка, колиба, грун, салаш, струнга, бача, бундаш, брындза, жентіця, стріга, ратіця, лялє* і т. д.

Розвинутя феодалізму, про котрый характерным было росшырня ремесел і міст, было на выходнім Словеньску до істого ступня споєне з німецьков колонізаціов, в дослідку чого ся росшырив пласт слов тіпу: *апшток, бігляйз, варштак, вінкель, гоблик, гак, драгов, дрелих, корба, левча, лаковати, майстер, рашпель, ряф, шафель, шруба, штахітка, шустер, шнайдер, фейдра, фіришок, цвек, цверна, цоль, цольшток* і т. д. Далшым силным каналом росшырїня лексікы была німецька воєньска лексіка тіпу: *абсентірка, багнет, твер, екзецірка, дефілірка, касарні, кольба, машинтвер, патроля, регрут, райткы, райтовати, шрапнел, фрайтер, капраль, цуга, цурікати* і т. д. Векшина слов німецького походжіня (і вшиткых остатніх чужіх языків) было перевзятых через філтер словацького языка а часть через філтер мадярьского языка, напр.: *багатель, банда, барон, ваза, вана, гандель, гандлєвати, креденец, куфер, лайбик, луцерна, лустер, манжеты, мордовати, оловрант, поньва, пантлик, прічі, ревір, рула, сандалы, шаловати, шнур, шнуровати, шпарга, шпырнадля, шпіц, шпыталь, турня* і т. д.

В дослідку тісячрічного сполочного проживаня з Мадярми в єднім штаті поступні было переберане на каждоденне поужываня велике множество слов, напр.: *биров, бановати, барнастый, бетяр, бетєга, бочкор/бочкоры, боканчі, біреш, ваковка, ваковати, валов,*

²⁹ Зузана Ганудель, *Поспіишии – людей насміишии*, додаток до Нове життя, ч. 41 (Пряшів, 1994).

газда, гачі, галиба, ганч, гамішній, губаня, гуляш, ердик, ешпан, югас, калап, кантарь, капуре, каріка, кертъ, кондаш, кочіш, куля, орголина, пулька, сара, саш, сиготь/сиготя, совтабиров, талпа, терьха, хотарь, хыррь, хосен, шаркань і т. д. Тота проблематика є подроби́ні описана в многих роботах³⁰.

Сусідство наших діалектів с польськыма тыж вплинуло позитивно на процес перебераня і каждоденне хоснованя польських слов тіпу: *ворга, гамба, томбарь, гарло, гартунити, джад, жгтрипати, кандратый, карк, качмарь, незграбный, парьхы, підгарля, плянтати ся, ропуха, смаркатый, смрід, старчіти, таркастый, стрямба, хлоп, шварный, штухати, шудля, шумный* і т. д.

Сполочний живот на протяжіню може веце як тісяч пятьсто років русиньского і словеньского народа на теріторії виходного Словеньска а тым самым і барз тісны каждоденны контакты русиньских і виходнословеньских діалектів автоматічно мало за наслідок їх великий взаємный вплив. А домінуючов областёв прониканя словакізмів до русиньских діалектів є якраз лексіка (хоць мож позоровати вплив і в ровині морфологічній, синтаксічній, словотворній а часточно і в звуковій). Велике множество слов сучасного словеньского літературного языка вошло до каждоденной комунікації Русинів Словеньска і стало ся неспохыбнителнов составнов частев русиньских діалектів. Великий вплив на то має преса, средства массовой комунікації, велика міграція обывателів, приспособліня ся условіям каждоденного живота і т. д. Є то лексіка тіпу: *баник, влада, валец, влак* (скорше частіше – *машина*), *главічка/главічковати, доїчка, дренаж, дружба, зваряч, комбайніста, кырміч, машиніста, млатячка, розглас* (іде главні о сільський ампліон, репродуктор), *сілаж, тавіч, гутник, умелы гноїва* і т. п.

Як назорні видно хоць лем з того мінімума уведжених прикладів, з єдного боку ся фонематічна подоба векшинов приспособлює русиньській, лемже з другого боку были перевзяты не лем самотны слова, але ай дерівачны елементы, котры зачінають витисковати

³⁰ Позерай долов в бібліографії: б. Деже (1996); в. Лизанець, (1976); И. Удвари, „Языковое отражение русинско-венгерского сожительства (на материале романа В. Петрова, Русины)“, в: А. Д. Дуличенко, ред., *Языки малые и большие* (Тарту, 1998), с. 143 – 148; I. Udvari, „Szlovákiai ruszin kiadványok lexikai hungarizmusai“. In: Béla Lévai, red., *A Magyar honfoglalás és a szlávok*, Debreceni Szlavisztikai Füzetek, sz. 3. (Debrecen, 1995), с. 21 – 40.

ісконно виходнославянськы, напр.: а) суф. **-арень** (*винарень, колка-рень*), хоць іщі суть функчны і паралелны форми із суф. **-арня** (*винарня, пекарня, цукрарня*); б) суф. **-іста/-іта** (*гусліста, комбайніста, машиніста, тракторіста*), котрый цалком вытиснув восточнославянський **-іст**; в) суф. **-іч/-ічка** (*доїч/доїчка, кресліч/креслічка*), ниhto уж теперь в подобных прикладах не ужкыє бывший **-арь/-арька**, хоць він є живый і продуктівный (*коминарь, малярь/малярька* і т. п.) а то зато, же з новов лексіков были перевзяты і ей дерівачны елементы.

На основі уведженого треба іщі раз підчаркнути, же в посліднім періоді ся переберають із словенчіны нелем єднотливы лексеми, але тыж дакотры форматівны елементы, котры вытискують бывшы восточнославянськы форманты. Перебераны слова неславянського походжіня входять до словного фонду русиньского языка векшинов через словенчину. Зато словотворчі средства (т. зн. префіксы, суфіксы) зістають тоты самы як в словенчіні, але в звуковій ровині ся перевзяты слова приспособлюють русиньській фонетичній штруктурі.

До русиньского языка в сучасности ся із словацького языка переберають главні терміны з области економії, культуры, технікы, політїкы і многих далшых сфер сполоченьского жывота, котры векшинов не суть згодні з українськыма, напр.: *подник, подникатель, почитач, влак, ріхлик, вольбы, зволити, посланець* і т. д.

До сістемы засобы слов русиньского языка ся переберають і слова з розлічных областей каждоденного жывота, як напр. помєнованя облєчїня, обуви, бутору (теперь уж – набїтку), назвы обходів, здоровя чоловіка і ін., напр.: *облек, сукня, сако, ветровка, топанкы, скриня, коберец/покровец, хладнічка, цукрарня, дротерія, голичство; мам/маю хрипку, є хворый на плюца, має гначку* і т. д., котры в українчіні мають цалком іншу подобу.

Много перевзятых слов із словенчіны є з области адміністрації, ряджіня, судів і т. п., котрым українець не розумить, напр.: *родный лист, собаиный лист, обчаньский преуказ, членьский преуказ, водічський преуказ, дань, данёвый уряд, найвысший суд, россудок* і много далшых.

Тота лексіка є свідком тісного природного і довгорічного споїня Русинів Словеньска із словацькым політичным, соціалным, культурным і сполоченьскым жывотом. Абсенція аналогічної української лексікы в засобі слов словацькых Русинів свідчить о неекзістенції прямого і довгodobого контакту із сполоченьскым жывотом на Україні. Зато ани єден Русин походжінем із Словакїї і ту проживаючий не

поуживать а ани не буде в комунікації поуживати відповідаючі їм українськы выразы еднак зато, же їх не знає, але тыж зато, же має к діспозиції такы словеньскы поменования, котры суть в ёго регіоні каждому знамы, каждый їм розумить, а зато суть вгодні на ефективну комунікацію.

Перебераня словацькых поменований з розлічных областей каждоденного живота і їх приспособлєваня фонологічним і морфологічним закономірностям русиньского языка є єдным з найвыразнішых знаків сучасного русиньского языка, або ліпше, русиньского языкового процесу на выходнім Словеньску. І кедь тот лексікальний процес до значной міры зближує русиньску лексику із словацьков, не мож го кваліфікувати як процес пословачования русиньского языка зато, же перевзяты поменования ся адаптують к звуковым і морфологічним нормам русиньского языка і так ся твердо інтегрують до русиньской языковой сістемы.

Сінтаксис

О сінтаксисі русиньского языка ся ту не буде говорити з погляду ёго подробного нормативного кодифікачного опису, бо тот мож найти (хоць ай в скороченій подобі) в кодифікачній публікації³¹. Ту ся заставиме лем при дакотрых тіпічных прикладах сінтаксичной і граматичной штруктуры русиньскых речінь.

Тіпы речінь

Подля штруктуры і подля змыслового закончіня вшыткы речіня в русиньскім языку ся ділять на просты і зложены, неросшырены і росшырены, повны і неповны.

Просте речіня є речіня з єдным граматічним центром (ядром), котре творить будь пара подмет-присудок або лем сам главный член єдноскладного речіня. Є то речіня, котре має лем єдну предікатівну єдиніцю, напр.: *Мы з тетов вас акурат споминали. Вонка уж цалком потепліло. Зима уж зачала будовати мосты. Тісяч років не чув світ о такім чуді. Днесь буде весело.*

Просты речіня подля тіпу предікації можуть быти двоскладны і єдноскладны. Двоскладны речіня творять два граматічны склады:

³¹ Ябур і Панько, *Правила*, с. 109-128.

склад подмета (субекта) і склад присудка (предиката), напр.: *Дівка спить. Молода дівка спить на поді в сні і т. д.*

Єдноскладні речіння мають лем єден граматичний склад, а то главный член єдноскладного речіння ці предикатівну основу, напр.: *Смердить ту за доганом. На поді ся мі спало добрі. В пивніці є вовгко. Зачало падати. Перестало росити. Было ей до плачу. О чім з ним мож бісидовати? О тім требало подумати і т. д.*

Класифікація простих двоскладних і єдноскладних речінь подля способа виражіня предикатівного ядра (PJ), то значіть подля того, яков частёв речі є ту виражений присудок (предикат – P) двоскладного речіння або предикатівна основа (PO) єдноскладного речіння, дає можность виділити в русиньскім языку такы тіпы речінь: 1. Часословны (вербалны) речіння; 2. Звязочно-менны (часословно менны) речіння; 3. Інфінітивны речіння; 4. Номінатівны речіння; 5. Чутесловны речіння. Курта інформація о кождім з них:

1. Часословны речіння суть такы, што обсягають в предикатівнім ядрі:

а) фінітну форму повнозначного часослова, напр.: *Вітор дує. Андрій пише. Вода залляла путь. Іду домів. Подьте до нас. Змерькать ся. Путь залляло водов і т. д.;*

б) споїня інфінітива повнозначного часослова з фінітнов формов модалного або фазового часослова, напр.: *Юрко хоче спати. Анці ся хоче плакати. Школярь зачав писати. Марю зачало трясти. Сонце перестало печі. Додж перестав падати. Зачало ляти. Зачало ся змерькати. Ту ся не дасть дыхати і т. д.;*

в) споїня інфінітива повнозначного часослова з модалным предикатівом (або адьєктивом з модалным значінём) і з фінітнов формов звязкы „быти“, напр.: *Нучений єм одыйти. Треба іти. (Вы) сьте повинны му помочі. Требало вірити. Сусіда годен шумно бісидовати. Так не мож робити і т. д.*

2. Звязочно-менны речіння суть тоты, в котрых є споєна особна фінітна форма звязочного часослова з предикатівным меном, вираженым:

а) хоцьяков формов субстантіва, напр.: *Сестра учителька. Нянько столярь. Брат буде попом. Русины суть народ. Была темна ніч. Є мі до плачу. Буде шумный день і т. д.;*

б) хоцьяков формов адьєктіва, напр.: *Янко хворый. Хыжа была маленька. Дні будуть куртишы. Є чудна. Быв odporный і т. д.;*

в) хоцьяков формов містоназівника (прономіна), напр.: *Тота книжка моя. Од завтра Зузка буде твоёв. Буде подля тебе/по твоім і т. д.;*

г) хочьяков формов числовників (нумералій), напр.: *Штефан был третій. (Мы) сьме трос. Были сьме пятёми. Буде дванадцять. Є сім і т. д.*;

г) хочьяков формов партіціпія (часопридавника), напр.: *Хыжа была позамітана. Дрыва будутъ нарізаны. Дну было засвічене. У нас уж попрятане і т. д.*;

д) предікатівом або адвербіом, напр.: *Нам то треба. Было ті то треба. Є тепло. Ту вовко. Барз ті є весело? і т. д.*;

е) чутесловом (інтеръекціов), напр.: *Василёви є гей! Дівочка то была ай – ай – ай! і т. д.*;

ж) детермінатівнов сінтагмов, напр.: *(Він) є високой поставы. Аня была доброй натуры. (Мы) сьме еднакой думкы. Тых людей! Того крику! Якого чорта! і т. д.*;

з) нумератівнов сінтагмов, напр.: *Пиеніці (є) пять корців. Бензіну были дві бандаскы. Молока (суть) лем дві фляшкы. Пять годин. Было вісем годин. і т. д.*

3. Інфінітивны речіня суть такы, в котрых главный член єдноскладного речіня або предікат двоскладного речіня є выражений незалежным (независлым) інфінітивом, напр.: *Не курити! Што робити? Де ся діти? З кым ся поради? і т. д.*

4. Номінатівны (менны) речіня суть такы речіня, де главный член єдноскладного речіня є выражений субстантивом або субстантивованов частёв речі в номінатіві, напр.: *Чісте небо. Нескора осінь. Зима. Вітор. Ніч. Святый вечур. Великдень і т. д.*

5. Чутесловны речіня ся складають з чутеслова або з близьких їм слов і выражають емоції або выявліня волі, напр.: *Псс! (Няё спить). Ой, ой! Ах! Марш одты! На! Мняв! Праск! Бац! і т. д.*

Од першых двох тіпів речінь ся інфінітивны, номінатівны і чутесловны речіня одокремлюють главні: а) повным хыбінём фінітної форми хочьякого часослова; б) тым, же речінём ся стають дякуючі свому інтоначному оформліню; в) великов емоціоналностёв.

Сістема членів речіня

В русиньскім языку функціонує така сістема членів речіня:

А. Речінётворчі члени речіня, потребны на вытворіня грамаітичної штруктуры речіня, т. зн. предікатівного ядра (предікатівного центра) речіня, котре має такы формы прояву:

1. Присудок (предікат), як єден з главных членів двоскладного речіня;

2. Предікативна основа, як главный член єднoскладного речіння;
3. Подмет (субект), як главный член двoскладного речіння, творчій з предікатом предікативну сінгату як штрoктурну основу двoскладного речіння.

Зато, же спомянуты члени речіння суть речінєтворны, называєме їх главными членами речіння.

Б. Росшырителі речіння, росшырюючі передущыткым предікативне ядро, котры ся называють другорядными членами речіння. Ку ним односime:

1. Предмет (обект),
2. Обставник (адвербіале),
3. Предікативный атрібут (другый присудок),
4. Придаток (атрібут),
5. Приложку (апозицію).

Функцію сінтаксічных членів, докреслюючіх члени простого речіння, повнять тыж полопредікативны конштрукції і інфінітивны конштрукції.

К полопредікативным конштрукціям односime:

- а) партіціпіалны (часопридавниковы), напр.: *Окно, обернуте до двора, было отворене;*
- б) трансгресивны (часоприсловниковы), напр.: *Мати, співаючі колысанку, уснула дітину.*

Обидва тоты тіпы конштрукцій выступають як єден другорядный член речіння.

Способы выражіння главных членів речіння

Подмет (субект – S) як главный член двoскладного речіння, граматічно звязаний з присудком (предікатом), будучі носителєм або выконавателєм граматічного прізнака модалности і часу, може быти в русиньскім языку выражений двояко: експліцітно і імпліцітно.

Експліцітні ся субект може выражати назывниками (включно субстантівованых частей речі), містоназывниками, кількостно-менными споїнями (нумеративными сінтагмами), детермінативными сінтагмами, фразеологічными споїнями і інфінітивом часослова.

Субстантівы, субстантівованы части речі і порономіна функціонують як подмет главні в формі номінатіва, напр.: *Нянько робить в лісі. Час был вчера барз шумный. Мати любить свою дівку. Єден не може выграти проти трём. Нове є все інтересне. Єдны бісидовали, другы співали, треті лем так стояли і слухали. Семоми вояци вбігли*

до бункра. Много штудентів нашої факулты не зробило в зимушнім семестрі скушкы. Мы были вчера в лісі. Хто прочітать далишый приклад? Тихо, хтоська іде! Нихто того хлопа іщі нігда не видів і т. д.

Але даколи тоты самы части речі функціонують як подмет і в формі генітіва, напр.: Пиєніці є пять корців. Людей ся збігло много. Хліба є дость про вишиткых і т. д.

Інфінітив в функції субекта находиме в речінях тіпу: Курити є ту заказане. Не є доволене ся там купати. Приступити к хворому было небезпечно. Написати ёго жывотопис припало ёго приятелям і т. д.

Найчастішы словны споїня в функції субекту суть споїня форми номінатива з інструменталом з приназывником «з» перед другым меном, напр.: Віктор з Василём пішли на дискотеку. Мы з Янов сиділи на піску коло воды. Няне з мамов уж одышли до роботы. Пес з мачков ся ненавидять і т. д. О тім, же субектом є ціле споїня, свідчить і форма множного числа вербалного предіката.

Імпліцитні ся подмет в русиньскім языку може выражати скоро все тогды, кедь тоту функцію повнить особный містоназывник, котрый ся дуже часто выхаблять при часословнім присудку в особній формі. Особный містоназывник ся поужыє лем тогды, кедь ся протиставлять дана особа якійсь другій особі, або ся посилює ці підчаркує значіння о wypowiedженім субекті, напр.: (Я) знам, де найдете коровы. Бо пля чуждой мамы треба рано встати, не будеш, дівочко, (ты) ся малёвати. (Она) тя приголубить так, же ани коруны мати не будеш і т. д.

Особны прономіна в функції подмету ся можуть споёвати з містоназывниками сам і цілый, котры іщі посилюють выше спомянуты значіння, напр.: (Я) сам знам, што робити мам. Цілый ся трясеши як осика, то чого ся боїши? (Він) сам хотів до нас прийти. Сама не знає, што з жалю робити має. (Они) самы знають, же мають іти на суд і т. д.

Треба іщі раз підчаркнути факт, же в діалогічній речі ся особный містоназывник в функції субекта скоро нігда не ужывать, зато же особна флексія ясно сігналізує особу, напр.: – Де ідеши? – Де ня одведеш. – А будеш вечур дома? – Буду, бо мать прийти сестра. – Познаш мого брата, што быває в місті? – Познам, думам, же сьме раз у нёго были з тобов і т. п.

Іщі ясніше ся проявлює імпліцитні выражений субект при аналітичних формах минулого часу, напр.: Быв ем день і ніч дома. Пришла-м до skleпу, але не знала-м, што мі треба купити. Пришов

єсь пізно домів, бо-сь не знав, коли дость. Нашла-сь дітей дома? Гнали сьме вівці, а ту нараз выскочить вовк. Возили сьме сіно ці зерно? і т. д. Інтересним є той ж яв, же повны і скорочены указателі особи (з помічного часослова *быти*) можуть стояти не лем постпозитивно, але і в препозиції, напр.: *Грушкы-м купив на ярмарку. За стіл єм посадив на самый перед кума з кумов. Мати-м была уж стара, та ня ани єдній дітині не треба было. Коня-сь купив, але то не кінь але кобыла. Коровы сьме не продали, хоць не было з чім кормити, бо бы не было ложки молока про діти.*

Імпліцитно є той ж звичайні виражений прономінальний подмет при вираженні присудку формов імператива. Пронімінальний суб'єкт *ты і вы* ту хыбує главні тогды, кідь діалог іде лем міджі двома особами без участі далшых особ. В опачнім припаді ся прономіна скоро все заховують, напр.: *Запхай папулю а будь тихо! Мусите мі прийти на свадьбу! Не старай ся, діти уж великы та мі помогут. Не сідайте до того авто! Подь мі покосити луку. Ты стій ту а чекай на матір а мы ідеме дале* і т. д.

Так як в многих інших языках, невыраженным зостає подмет в невызначено-особных і в обобщено-особных речінях тіпу: *Такий днесь світ пішов: ці робить, ці не робить, а плацу єднаку каждый бере. Фраса купить за коруну, і кідь правда, же на ню днесь тяжко никто не робить. Біда з бідов, купив коня, а тот з діров. Грацька зроблена просто – як кідь бы одтяв. Роботы перед свадьбов є до фраса: колачі печуть, страву варять, зганяють палінку, вінці вють, облакы оздобляють барвінком... В зимі капусту їдять сорову, лем єй кус помастят олієм. Теперь коровы доять лем двараз на день. З валалів на монастырь ходили трираз до рока: на Русаля, на Крижы і на Покровы. Десь поділи мою боканчу, та ніт ся до чого обути. Но лем повідж, хлопче, же як ты кличуть? Посієш рідко, позбераз швидко. З правдов світ перейдеши і домів ся вернеш. Хліба з попіль не напечеш. З голого ніч не возьмеш, а із смаркатым ся не найи. Не гварь гоп, покы не перескочиши. Танцюй так, як ті грають. Не храниме здравя, покы маме, а похворієме, та нарікаме* і т. п.

Присудок (предікат – Р) є главный член двоскладного речіння, творячий єго предікатівне ядро, звязаний із суб'єктом і детермінуючий го в модалнім і часовім плані. Модалность предіката мож выразити морфологічнов категоріов способу (модуса) в споїню з інтонаціов або лем інтоначно. Семантичну модалну дерівацію внашають до предікатівного ядра речіння т. зв. модалны модіфікаторы (модалны часослова і модалны предікатівы), напр.: *мусіти, хотіти, мочи* і т. п.

Часова однесеність предіката к субекту є выражена граматічнов категоріов часу повнозначного або звязочных (помічных) часослов.

В завислости од морфологічных средств, котрыма є выражений присудок, в русиньскім языку виділюєме:

1. Часословный присудок выражений: а) фінітныма формами повнозначных часослов, б) споїнєм фінітных форм модіфікаторів (модалных і фазовых часослов і модалных предікатівів) з інфінітивом повнозначного часослова.

2. Нечасословный (звязочно-менный) присудок, выражений споїнєм фінітных форм звязочных часослов з предікатівным меном (NP).

Часословный присудок можеме выразити:

1. Формами індікатіва імперфектívного і перфектívного презенса, напр.: *Як можу, так свою біду знашам. Добрі тому коса косить, кому жєна їсти носить. Ці ся молиш, ці не молиш, нихто ті не поможє. Діти ся розыйдуть по світі, а ты зістанєш сама як палець.*

2. Формами індікатіва футурума, напр.: *Што будєме робити, кідь падать та падать. Брат будє сяти ярець і овєс, а мы будєме садити лєм америцькы бандуркы.*

3. Формами індікатіва простого і зложеного претерітума, напр.: *Я ся блукав цілий дєнь по лісі. Спала-м добрі той ночі. То ты наробив таку біду? Пішов єсь домів акурат кідь зачало падати. Бухав єм до виштыкых дверей, але были позамыканы. Праві сьме пришли, кідь ся вінчали. Мы ходили вєдно довго-предовго. Знала-сь, што ты чекать і т. д.*

4. Формами кондіціонала, напр.: *Кыбы не діти, я бы го уж давно охабила, бо то не чоловік, але звірь. Він бы ся оженив, але хто піде за хромого. Пустили бы нас до хыжы, лєм жє уж не было міста і ін.*

5. Формами імператіва, напр.: *Вы ся верните домів, бо гости до вас пішли. Памнятайте, жє не каждый дєнь є Великдєнь. Дайте їм стілці, най собі посідають. Най нас пішлють на роботу, де лєм самы хотятъ.*

6. Зложены формы часословного предіката ся выражають:

а) споїнєм особных форм фазовых часослов тіпу: *яти, зачати, почати, стати, продовжати, перестати* і др. з інфінітивом повнозначного часослова, напр.: *Вышли на поле, яли ся косити. У яри зачали ставляти хыжу. Як почав падати додж у суботу, та перестав аж в вівторок. Почала-м ткати покровці, але мала-м мало рядня нарізано. Кус ся прояснило, та такой стали сіно обертати. Посідали де хто міг, стали обідати і т. д.;*

б) споїнем особних форм модальних часослов типу: *хотіти, мочи, знати, казати* і т. п. з інфінітивом повнозначного часослова, напр.: *Хочу їсти, хочу пити, бо-м ся наробив, як кінь. Хоче прийти до нас на літо. Не могла-м ся го дочекати з роботы. Можеш го забити, ай так тягати не буде. Ушыткы хлопи на валалі знали косити а жєны знали жати. Хто ті казав на трактор лізти? Так ся снажыли до нас прийти, а не могли, бо дітвак їм був хворый* і т. д.;

в) споїнем інфінітива повнозначного часослова з модальним предикативом (або з адьєктивом з модальним значінєм) і з фінитнов формов звязки «быти», напр.: *Я не годен був встати, бом був барз слабый. Юрко був нучений одыйти, бо го діти не любили. Так не мож їднати з людми. Треба буде іцї досыпати зерна, міх скоро порожній* і т. д.

Зв'язочно-менний (часословно-менний) присудок можемо выразити споїнем особной формы часослова-зв'язки з предикативним меном (PN), выраженим:

1. хоцьяков формов субстантіва, напр.: *Сестра (є) учителька. Я пастырь уж третій рік. Ты ту тазда. Вы ёго кум. Брат був тракторістом. Русины (суть) народ. Моя дівка буде докторка* і т. п. Конштрукції з нуловов звязков в презентній формі ся хоснують тогды, кідь логічний акцент падать на подмет і значіня подмету ся зв'язноє;

2. хоцьяков формов адьєктіва, напр.: *Зима довга а літо курте. Днесь домы высокы, не так як даколи. Польны драгы порозбиваны, возом не перейдеш. Того року ярь была мокра. Ёго дідо був цалком глухий. Як мы будеме стары, та вы молоды будете таздовати. Він (є) молодшый од мене, а она старша як я. Тота осінь буде мокріша, як была уперед* і т. д.;

3. хоцьяков формов прономіна, напр.: *Тота книжка моя. Тота хыжа буде твоя. Уйко є все такый* і т. п.;

4. хоцьяков формов нумералій, напр.: *Она в роботі все перша. Штефан був аж третій, бо ся добрі не выспав. Мы (сьме) троє. Шандарі были пятьме. Курят (є) пятеро але гусят буде лем троє, бо яйця выстыли* і т. д.;

5. хоцьяков формов партіціпія, напр.: *Хыжа была позамітана. Дрыва (суть) нарізаны. Свічки будуть запалены на каждім стромику. Тот хлоп був забитый даякым злодієм* і т. д.;

6. детермінативнов сінтагмов, напр.: *Стрыко є доброй натуры. Брат є високой поставы. Мы (сьме) еднакой думкы. Сестра была округлой твари* і ін.;

7. нумеративнов синтагмов, напр.: *Ярцю было сім корців. Вівса буде дас десять міхів. Сіна є десять копок. Молока суть лем три літры і др.;*

8. дуже зрідка і чутесловом, напр.: *Дівка то была ох! Празднины будутъ фуй! Доволенка є їй! і т. д.*

Предікатівна основа (РО) є главный член єдноскладного речіння, граматічно независлий, виражаючий предікацію самостатні. Подля способу виражіня предікатівна основа може быти: часословна, інфінітівна, звязочно-менна (часословно-менна) і менна (нечасословна).

Часословна предікатівна основа може быти виражена:

а) фінітнов формов неособного часослова або неособнов формов особного часослова, напр.: *Розвиднює ся. Днесь мерзне. Уж вечеріє. Вночі примерзло. Змерькають ся. Гырмить. Выяснило ся. В студеньх днѣх тягать холодом од рікы. Свербіло ня під коліном. Бісідус ся о тім. Конець, іде ся домів. Засыпало го в бани. Коле ня в боці. Высхло мі в роті. Гучіть мі в голові. Зле ся мі спало. Тяжко ся там жыє і т. д.;*

б) споїнѣм інфінітіва повнозначного часослова з модіфікатором в неособній формі, напр.: *Хоче ся мі спати. Жадать ся мі пити. Перестало падати. Зачало ся выяснёвати. Ту ся не дасть дыхати. Требало бы вам оддыхнути. Неслобідно забывати о тім. Є час дати ся до порядку і т. д.*

Інфінітівна предікатівна основа фунгує главні в єдноскладных речіннях, характерных про говорový штїл. Інфінітів ту стоїть будь самостатні, або ся споює з частков «лем, кобы/кебы», напр.: *Не дискутовати! Зробити без речі! Кідь робити, так робити! Гнедь переписати! Кобы ся дало утечі! Кобы ся дало хоць лем єдным оком увидіти Юлку! Што робити! Де ся подіти? На кого ся обернути? і т. д.*

Звязочно-менна (часословно-менна) предікатівна основа ся складать із споїня звязки в неособній формі з предікатівами (предікатівныма присловниками), пасівныма часопридавниками мінулоґо часу, субстантівами, чісловниками, нумератівныма синтаґмами і чутесловами, напр.: *Є тепло. Было горячо, Буде нам весело. Є вам в інтернаті добрі? Є ті зле? Є (было, буде) тихо. В готелі є чісто. Коло моря было шумні. На ходбі є накурєне. В спални є уж постелєне. Не было мі тоґды до сміху. Быв тихый літній вечур. Ная буде по*

твоїм. Было десять годин. Буде коло семой. Анці є гей! Там ті буде ох! і т. д.

Менна (не часословна) предікативна основа є творена самостатним субстантивом в різних падових формах або самостатнов детермінативнов синтагмов без звязки (без часових варіантів), напр.: *Поміч! Вода! Огень! Крик. Спів. Голосне хавканя. Тихе шептання. Тихый і смутный голос. Русины (роман В. Петрова). Приповідкова лучка (назва книжки М. Мальцовской). Воды! Фалаток хліба! Добру ніч! Добре рано! Слава Ісусу Хрісту!* і т. д.

Штруктурны схемы простых речінь

Прияті означія: S – подмет; P – присудок; PO – предікативна основа; C – комплемент; o, f – облігаторный, факультативный; N – мено; n – номінатив; g – генітив; obj – объект/предмет; Vpers/VF – часослово в особній формі; Vimpers – неособне часослово; Cop – звязка; NP – предікативне мено; x – хочьяке; y – в хочьякій формі; Interj – інтерєкція; Num – нумералії; Inf – інфінітив.

Выходячі із способів виражіня субекта і предіката, в русиньскім языку ся найчастіше стрічають слідуочі базовы штруктурны схемы простых двоскладных речінь:

I. S/Nn – P/Vpers (← C) Типы: *Школярь пише. Брат чітатъ (книжку). Сестра зачала чітати (книжку). Дівка хоче чітати (книжку).*

II. S/Nn – P/Cop + NPxy (← C) Типы: *Нянько столяръ. Мати была учітельков. Час (є) шумный (днесъ). Час был шумный (цільй тыждень).*

III. S/Nn – P/Interj (← C) Тип: *А Юрко бух (до млакы)! А пняный рип (до шанцу)! Мачка мняв та мняв.*

IV. S/Ng – P/Cop + Num (← C) Типы: *Молока было два літры. Хліба є три кіла. Вояків было много.*

V. S/Inf – P/Cop + NPxy (← C) Тип: *Курити (в шпыталю) є заказане. Купати ся (в такій воді) є небеспечне.*

VI. S/N¹n – P/VF (не) мати ← ^{Obj}_{Co} /N² a/g Тип: *Брат має (мать) авто. Я не маю (не мам) грошы/грошей.*

Выходячі із способів виражіня предікативной основы як єдиного главного члена єдноскладных речінь, мож виділити в русиньскім

языку такы базовы штруктурны схемы простых єдноскладных речінь:

I. PO/VF impers ($\leftarrow$ C) Тіп: *Змерькать ся. Свербіло ня під коліном.*

II. PO/Modif impers + Inf ($\leftarrow$ C) Тіпы: *Хоче ся мі спати. Перестало падати.*

III. PO/Inf ($\leftarrow$ C) Тіп: *Не дискутовати! Де ся подіти?*

IV. PO/Сор + NPху ($\leftarrow$ C) Тіпы: *Днесь є тепло. В спални уж є постелене. Было десять годин.*

V. PO/Ny ($\leftarrow$ C) Тіпы: *Поміч! Тихе шептаня. Воды!*